

محمد على فروغي و دوره في وصول رضا شاه الى السلطنة في إيران

(١٩٢١ - ١٩٤٢م)

محمد على فروغي و دوره في وصول رضا شاه الى السلطنة في إيران (١٩٢١ - ١٩٤٢م)

الباحث: أسفنديار صابر ياسين

asfandiyar.saber123@gmail.com

جامعة دهوك / كلية التربية - ناكري

أ.م.د. نزار نهيوب حهسن گولي

جامعة زاخو / كلية العلوم الاجتماعية

nazar.hasan@uoz.edu.krd

الكلمات المفتاحية: فروغي , ايران , ناصر شاه قاجار , رضا بهلوي , السلطنة

كيفية اقتباس البحث

ياسين , أسفنديار صابر , نزار نهيوب حهسن گولي , محمد على فروغي و دوره في وصول رضا شاه الى السلطنة في إيران (١٩٢١ - ١٩٤٢م), مجلة مركز بابل للدراسات الانسانية، آذار ٢٠٢٦، المجلد: ١٦، العدد: ٣.

هذا البحث من نوع الوصول المفتوح مرخص بموجب رخصة المشاع الإبداعي لحقوق التأليف والنشر (Creative Commons Attribution) تتيح فقط للآخرين تحميل البحث ومشاركته مع الآخرين بشرط نسب العمل الأصلي للمؤلف، ودون القيام بأي تعديل أو استخدامه لأغراض تجارية.

مسجلة في
ROAD

مفهرسة في
IASJ

Journal Of Babylon Center For Humanities Studies 2026 Volume :16 Issue : 3
(ISSN): 2227-2895 (Print) (E-ISSN):2313-0059 (Online)

Mohammad Ali Foroughi and his role in Reza Shah's rise to power in (1921-1942) Iran

- Researcher: Asfandiyar Saber Yaseen
University of Duhok, College of Ducation-Akre, Department of Modern and Contemporary History
- Nezar Ayoub Hassan Gulle
University of Zakho, College of Humanities

Keywords : Foroughi, Iran, Nasser Shah Qajar, Reza Pahlavi, power

How To Cite This Article

Yaseen , Asfandiyar Saber ,Nezar Ayoub Hassan Gulle , Mohammad Ali Foroughi and his role in Reza Shah's rise to power in Iran (1921-1942), Journal Of Babylon Center For Humanities Studies, March 2026, Volume:16, Issue 3.

This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

[NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.](http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Abtract:

After the success of the Constitutional Revolution in Iran, in which an elite group of Iranian personalities, intellectuals, thinkers and politicians participated, a group of components of the jealous people revolted with the aim of implementing political, administrative and political reforms, etc. in the country. The success of this revolution was the beginning of paving the way for the crystallization of the idea of change in Iran, by changing the systems of power in general in the state. The Qajar family had assumed power in Iran for decades. But in its last years it became unprecedentedly weak, so that the Iranian people began to show their disgust with their rule. Therefore, a group of political figures, with the help of foreign powers, especially Great Britain, crystallized the idea of changing the ruling system in Iran. Foroughi was one of the figures who played a major role in supporting Reza Khan to come to power and end the role of the Qajar family. Foroughi and other figures worked to strengthen the position of the central government and then change the ruling system in Iran. They were able to remove the Qajar family from Iran in 1921 AD and expel them from Iran, and Reza Shah became the first Shah of the new Iranian state.

The research structure was built on two main integrated axes: The first axis includes a biography of Mohammad Ali Foroughi, covering his birth, his family, and their role in the Qajar government. We then discussed his upbringing in Tehran, his stages of education, and the development of his cultural and national thought through his association with and support of his father. His beginnings were filled with science and culture, as he had the opportunity to enter the School of (Arts) and graduate from it, and then he turned to his political work in Iran.

The second section deals with Mohammad Ali Foroughi's role in overthrowing the Qajar dynasty and bringing Reza Shah to power in Iran. This section examines the political situation at the end of the Qajar period in Iran, including Reza Shah's two terms as prime minister, Mohammad Ali Foroughi's role in his government, and his support for Reza Shah's rise to power. We also discussed Mohammad Ali Foroughi's role in publishing articles in newspapers that supported reforms and change in Iran, and later his role in overthrowing the Qajar dynasty, expelling them from Iran, and Reza Shah Pahlavi's rise to power in Iran.

المخلص:

بعد نجاح الثورة الدستورية في إيران، التي شارك فيها نخبة من الشخصيات والمثقفين والمفكرين والسياسيين الإيرانيين، ثار الشعب الإيراني بهدف إجراء إصلاحات سياسية وإدارية.. الخ في البلاد. بحيث كانت نجاح هذه الثورة بداية لتمهيد الطريق لبلورة فكرة التغيير في إيران، وذلك بتغيير نظام السلطة بشكل عام في الدولة، كانت العائلة القاجارية قد تسلمت السلطة في إيران منذ عقود، ولكن في سنواتها الأخيرة أصبحت ضعيفة بشكل غير مسبق، بحيث بدأ الشعب الإيراني يظهر أشمئزازهم من حكمهم، لذلك قام نخبة من الشخصيات السياسية وبمساعدة القوى الخارجية وخاصة بريطانيا العظمى بتطبيق فكرة تغيير نظام الحكم في إيران، كان محمد علي فروغي من الشخصيات التي كان لها دور كبير في الاطاحة بالحكومة القاجارية و دعم رضا خان لوصوله الى السلطة و انتهاء دور العائلة القاجارية لكونه كان وزيرا للخارجية الإيرانية و كان له علاقات قوية مع بريطانيا و فرنسا ، فروغي و شخصيات اخرى عملوا لتقوية مكانة الحكومة المركزية و بعدها تغير نظام الحكم في إيران، بحيث استطاعوا إزاحة العائلة القاجارية في إيران سنة (١٩٢١م) وطردهم من إيران و أصبح رضا خان أول شاه لدولة إيران الجديدة.

تم بناء هيكل البحث على محورين رئيسيين متكاملين: المحور الاول يضم ترجمة حياة محمد علي فروغي ، حيث يضم فترة ولادته و ذكر عائلته و دورهم في الحكومة القاجارية ومن ثم تطرقنا الى نشأته في طهران و مراحل دراسته وتطور فكره الثقافي و القومي من خلال

مراقبتہ لابیہ و دعمہ لہ، حیث کان بدایتہ بدایۃ ملیۃ بالعلم و الثقافۃ، حیث ساحت لہ الفرصۃ فی دخول مدرسۃ (الفنون) و تخرج منها، و من ثم تطرقہ الی عملہ السیاسی فی ایران. أما المحور الثاني فيتناول دور محمد علي فروغي في الإطاحة السلطه القاجارية و وصول رضا بهلوي الی السلطه فی ایران، حیث تطرقنا فی هذا المحور الی الاوضاع السیاسۃ فی نہایۃ الفترۃ القاجاریۃ فی ایران و منها الی تسنم رضا شاه منصب رئاسۃ الحکومۃ مرتین و دور محمد علی فروغی فی حکومته و دعمہ فی السلطه، كذلك تطرقنا الی دور محمد علی فروغی فی نشر المقالات التي كانت تدعم الإصلاحات و التغيير فی ایران فی الصحف و المجلات و بعدها دوره فی الإطاحة بالعاللة القاجاریۃ و طردهم من ایران و تسنم رضا شاه بهلوي السلطه فی ایران.

محمد علی فروغی و رولی وی دگهشتنا رها شاه پهلهوی بو دستهلالاتا ئیرانی

(۱۹۲۱ - ۱۹۴۲ز)

ب.م.د. نزار نهبوب حسن گولی

تویژر: أسفندیار صابر یاسین

asfandiyar.saber123@gmail.com

nazar.hasan@uoz.edu.krd

پوخته :

پشتی سهرکهفتنا شورشا دستوری ل ئیرانی، ب رابراتیا چه ندين كهسایهتین روشهنبیر و بیرمهند و سیاسی ل وهلاتی ئیرانی سهرههلدان ب ئارمانجا نهجامدانان چاکسازین سیاسی و کارگیری، ئابوری... هتد، ل وهلاتی، سهرکهفتنا فی شورشی ریکخوشکهر بوو بو هزرکرنی ئیرانی بهرهف قوناغهکا نویتربهن، ئهوش گهورینا سیستهمی دستهلالاتاریا گشتی یا وهلاتی بوو، مالباتا قاجار کو ماویهکی دریز بول سهرکورسیا دستهلالاتا ئیرانی فرمانداری دکری، ل سالتین داوی لاوزی بخوفهدیتبوو، خهکی ژی بیژاریا خوژ دستهلالاتا وان دیار دکر، لهوما کومهکا کهسایهتین سیاسی ب ههفکاریا هیزین دهرکی تایبهتی بریتانیا بیروکا گهورینا سیستهمی دستهلالاتا ئیرانی دارستن، فروغی ژ وان کهسایهتیا بوو کو رولهکی بهرچااف ههبوو ل پشتهفانی کرنا رها خانی بو وهگرنتا دستهلالاتا ئیرانی و نههیلانان مالباتا قاجار، ل ههرسی کابینهیین حکومهتا رها خانیدا، فروغی و چند کهسایهتین دیتر کاردکر بو بهیزکرنا پیگههی حکومهتا مهرکزی و پاشان گهورینا سیستهمی دهولتا ئیرانی، ل سالا ۱۹۲۱ از شیان مالباتا قاجار ب کودهتایهکی ل ئیرانی دهریخن و رها شاه ببیته ئیکهم شاهی دهولتا نوی یا ئیرانی .

فهلولنا مه ژ دوو پشکین سهرهکی پیکدهیت: ل پشکا ئیکئی دا مه بهحس ژ دایکبوون محمد علی فروغی کریه و ناف و بنه‌مالا وی ئاشکرا کریه و پاشان هاتینه سهر خواندنا وی وچوونا وی بو خانا هونه‌ری ب شته‌قانیا مالباتا قاجار و مه بهحس ل پیگه‌هشتا وی کریه کو ژ بنه‌ماله‌کا روشه‌نبیر بوویه ولدویف دا مه بهحسی رولئی وی یئ سیاسی کریه و پشته‌قانیا بابئی وی بو وی و چوونا وی بو ناف کارئ سیاسه‌تی . ل پشکا دوویئ دا مه بهحس ژ رولئی محمهد علی فروغی کریه ل روخاندنا دهسته‌لاتا قاجاری و هاروکاریا وی بو ره‌زاخانی بو گه‌هشتن ب دهسته‌لاتا ئیرانی، د فئ پشکئی دا مه بهسح ل بارودوخئی سیاسی یئی ئیرانی کریه ل دوماهیکا سهرده‌می قاجاری و پاشان هاتیه سهر رولئی وی د ههردوو کابینه‌یین ره‌زا په‌له‌هوی دا و لدویفدا رولئی وی ل به‌لاکرنا هزارا گورانکاری و چاکسازی ل ئیرانی هه‌تا گه‌شه‌تیه قوناغا گهورینا دهسته‌لاتئ و لادانا بنه‌مالا قاجاری ژ کوریا دهسته‌لاتا ئیرانی و پاشان گه‌هشتا ره‌زا شاه په‌له‌هوی بو دهسته‌لاتا ئیرانی.

په‌یقین ده‌ستپیکئی: فروغی، ئیران، ناسر شاه قاجار، ره‌زا په‌له‌هوی، ده‌ست هه‌لات

پیشه‌کی: د دیروکا نوی و هه‌فچه‌رخ یا ئیرانیدا هژماره‌کا زور ژ که‌سایه‌تین سیاسی ده‌ینه دیتن کو شوین تبلین خوه دناف به‌رپه‌رین دیروکا ئه‌فی وه‌لاتیدا هیلاینه و ئیک ژ وان سیاسه‌تمه‌دار و هوزانغان و هزرقانی ئیرانی محمهد علی فروغییه، و تشتئ گرنگیه‌کا مه‌زنتر دایه ئه‌فی که‌سایه‌تی ئه‌وه کو ئه‌وه دناف دوو قووناغین ههره گرنگ ژ دیروکا ئیرانیدا ژیايه و رولئی خوه د روودانین ویدا دیتیه ئه‌وژئ جه‌نگئ جیهانیئ ئیکئی و دووی نه^(۱). ژلایه‌کئ دپقه ههر چهنده ژئی فروغی یئ کورت بوو به‌لئ هوزان ویدیوان و به‌ره‌مه‌ین فروغی د زورن له‌ورا که‌سایه‌تیا وی یا به‌یژ دیارکریه، فروغی ل تمه‌نئ (۵۰) سال ل گوپیتکا مه‌یدانا سیاسی خه‌بات کریه، لئ ب بی دهنگی و دناف که‌ش و هه‌واپه‌کی پر ل گهورینان دا ژیايه، فروغی سیاسه‌تمه‌داره‌کی هوشمه‌ند بوویه، فروغی د ژئی زاروکاتیئ به‌روفاژی هه‌ف تمه‌ننن خو کو ئه‌وه مژویلی یاریکرنئ بوون، فروغی مژویلی فیروبوونا زمانین بیانی ووه‌رگیرانی بوویه، ده‌ما هه‌ف تمه‌ننن وی مژویلی خواندنئ بوین، فروغی ماموستا وریقه‌به‌ر بوو، ئه‌وه به‌رده‌وام چهند پینگاه‌کا ل پیش هه‌قال وه‌هف تمه‌ننن خو بوویه^(۲).

به‌شی ئیکئی :

ژیانا محمهد علی فروغی و پیگه‌هشتا وی

ئیک: ژدایک بوونا فروغی: محمهد علی فروغی ل باژیری ته‌هران ژ دایک بوویه، مالباتا فروغی ل بنه‌ماله‌کا بازرگاننن به‌رنیاس بووینه، محمهد علی فروغی ل ناقه‌راستا سه‌دئ سیزدی

محمد علی فروغی و دوره فی وصول رضا شاه الی السلطنة فی ایران

(۱۹۲۱ - ۱۹۴۲م)

کوچی وسهردهمی دستهلالاتا ناسرهددین شاه قاجاری^(۳) ل (۱۳/۴/۲۵۶ش-۴/۷/۸۷۷ز) ل باژیژی تههران ژ دایک بوویه^(۴), دهست نفیسین وی ئماژه ب میژوویا دایک بوونا وی ددهت ودبیزییت: « ژدایکبوونا من دهستییکا دهکا سی یی یا مهها جومادی ئاخر سالال(۱۲۹۴ک/۸۷۷ز) »^(۵) ئهو ب رهسن خهکئی ئهسفههان بووینه^(۶)

فهکولهری ئیرانی جهلالهددین ههمایی روژ بوونا فروغی ل (۳ی تیرمهها سالال ۸۷۷ز) دادنییت^(۷), ههروهسال سهر بهلگههین ناسناما فروغی میژوویا دروست یا ژدایک بوونا وی ب فی رهنگی هاتییه نفیسین: « میرزا محمهد علی خان نکاء الملک فروغی کورئی خودی ژئی رازی میرزا محمهد حسین خان و سکینه خانم, ل تاخی ژماره(۴) کولانا ئهمیر ل سالال (۲۵۴ش/۸۷۷ز) دناف تههران ژدایک بوویه, ئهو ناسنامه ژلایی ناحیا (۴) سهنگلاج هاتییه پشت راستکرن»^(۸)

دوو: مالباتا فروغی:

محمهد علی فروغی کورئی مهزن و زاروکی دوویی یی میرزا محمهد حوسین یی بهرنیاس بوو ب(نکاء الملک) بوویه, بنهمالا وان ب فروغی دهاتته ناسین, محمهد علی ناسناقئ بنهمالا خو فروغی ومکو پاشناقئ خو ههلبژارد, ئهفهژی نهریتهکی ناف بنهمالا وان بوویه, دایکا فروغی سهکینه خانم ژمالباتهکا رهسن وبازرگانین ئهسفههانی بوویه, محمهد علی دناف مالباتهکی چاف ب دونیایی ههئینان کو ههمی زانا وکسهسایهتین روشهنبیر بوویه, لهورال بن سهپرشتیا بابئ خو دهست ب خواندنا ئهدهبیاتین فارسی وعهرهبی کریه, بو ماوی ههفت سالال دناف پولا خواندنا بابئ خو ژبلی فیژبوونا زمانین فارسی, عهرهبی, فرهنسی و فیژبوونا قورئانا پیروز و شهریعت و فهلسفه وزانستین رومانی دخواند, ژبهز زانینا وی بو زمانین بیانی پهرتوکین جودا دبوراین فهلسهفا روژئاقایی دخواندن^(۹)

ئهلئ مالباتا فروغی ژ باژیژی ئهسفههانی بوو, بنهمالا وی ههر ژ کهفندا ب پیشهیا بازارگانی بهرنیاس بوون, زوربهیا وان زانا وروشهنبیرین سهردهمی خو بوون, محمهد علی فروغی ل دهستنفیسین خودا, باپییرین خو ددهته ناسین و دبیزییت: «خیزانا مه ل ئهسفههان بوویه و زنجیرا رهچلهکی مه ب فی شیوهی بوویه, محمهد علی کورئی محمهد حوسین کورئی محمهد مههدی کورئی حاجی محمهد رها کورئی حاجی میرزا کازم کورئی حاجی میرزا کوچک کورئی حاجی میرزا ئهبو توراب, کورئی حاجی میرزا موحسن کورئی حاجی میرزا جواد کورئی حاجی مهلا مهئموون»^(۱۰).

فروغی دبهردهوامیا ئاخفتنا خودا دبیزیت: « ئهو پیژانینین من هه‌ی لدور مالباتا من هه‌موویان کارئ بازارگانئ دکرن و دهاتنه ناقرن ب ئه‌ریاب (ئانکو کهتخودا), حاجی مه‌لا مه‌مموون دو‌ماهیك کهسه کو ناغئ وی دزانم ل نه‌ژدئ مالباتا خودا, کول سه‌رده‌می شاه عه‌بایسی^(۱۱) مه‌زن بوویه, میرزا ئه‌بو توراب ل سالا (۱۷۷۰ز) ل دوئیف داخو‌ازا نادر شاهئ^(۱۲) ایشکداری د ئه‌نجوومه‌نی ده‌قرا موغاندا کریه بو دانپیدانا ده‌سته‌لاتا وی ئاماده‌بوویه و ل وی ده‌می نووینه‌رئ ئه‌سفه‌هان بوو, لدویف قان سالوخته‌تان دیاردبیت مالباتا فروغی زوربه‌یا وان ناسناغئ میرزا^(۱۳) هه‌لگرتیه, ئه‌قه‌ژئ به‌لگه‌یه کو کهسین خوینده‌وار و دیاربووینه, و ژلایه‌کی دیکه کهسین زه‌نگین بووینه, هه‌روه‌سا نوینه‌رایه‌تیا باژئیرئ ئه‌سفه‌هان دکر له‌وما پیگه‌هئ ئه‌غئ مالباتئ یئ دیار بوو, هه‌روه‌سا به‌ریخودان بو نامین باپیرئ فروغی دیاره کو شیعه مه‌زه‌ه‌بن وزوربه‌ی وان ناسناغئ حاجی هه‌یه کو دیندار بوون و دینداریا ئه‌غئ مالباتئ دیاردکه‌ت. هه‌می ژئده‌رئ مئژوویی وی چه‌ندئ دسه‌لمین کو فروغی خه‌لکئ ئه‌سفه‌هانه, به‌لگه‌ژئ هه‌تا دو‌ماهیك ناغئ ئه‌غئ مالباتئ ئه‌سفه‌هان له‌سه‌ر ناغئ وان هاتیه دانان, وه‌کو میرزا محمهد حوسین ئه‌دیب ئه‌سفه‌هانئ کورئ محمهد مه‌هدئ ئه‌ریاب ئه‌سفه‌هانئ کو ژ بازارگان و خوینده‌وارئ ئه‌سفه‌هانئ بوون^(۱۴).

قه‌کوله‌رئ ئیرانی مه‌دی بامداد ده‌رباره‌ی مالباتا فروغی قه‌دگه‌ریتیت بو جوهران و دبیزیت : «باپیری مه‌زنئ ئه‌غئ مالباتئ ره‌سه‌نئ وان جوهرین به‌غدا بوون, ل سه‌رده‌مه‌کی بو بازارگانئ کرنئ هاتبوونه ئیرانئ و پشتی کوچکرین ل باژئیرئ ئه‌سفه‌هانا ئیرانی نیشه‌جئ بوون و پاشان بووینه موسلمان»^(۱۵), هه‌روه‌سا قه‌کوله‌ر و دیروکنقیسئ ئیرانی وه‌کو موحسین مه‌کی, ئه‌حمهد کهسه‌روه‌ی و جه‌بیب یه‌غمایی, ره‌سه‌نئ مالباتا فروغی ب جوهری دادنئ^(۱۶), هه‌ر دغئ چوارچوو‌قه‌یدا د ئیک ژ به‌لگه‌نامه‌یین نه‌نئین و هه‌زاره‌تا ده‌ره‌قا به‌ریتانیدا فروغی وه‌ک « ذکاء الملك کورئ میرزا محمهد حوسین ژ باژئیرئ ئه‌سفه‌هان و ژ مالباته‌کا بنیات جوهری» هاتیه ناساندن, به‌لئ فروغی هه‌یچ کهسه‌ک ژ مالباتا وی ئاماژه ب جوهری بوونا مالباتا وان نه‌دایه^(۱۷).

محمهد حوسین چه‌ندین سالان ل باژئیره‌کی بو باژئیره‌کی دی کوچکره‌ وه‌کو کرمان, شیراز, ئه‌سفه‌هان, «...», د ژئئ (۳۴) سالئدا بو کارئ بازارگانئ چوویه باژئیرئ هه‌مه‌دان و ل وی باژئیرئ ئاکنجی بویه^(۱۸). ل هه‌مه‌دان ب ناسینا حه‌سه‌ن خانی ئیعتما د ئه‌سه‌له‌ته‌نه شادبوویه, ئه‌غئ هه‌فتاسینئ کاریگه‌ری لسه‌ر ریره‌وا ژيانا وی کریه, به‌رئ وی ل کارئ بازارگانئ به‌ره‌ف سیاسه‌تی گه‌وره‌یه, دبوارئ هه‌لبه‌ست و ئه‌ده‌بئ کارامایه‌کا باش هه‌بوویه و ده‌ست ب نفیسینا هه‌لبه‌ستی کریه بو ناسره‌ددین شاه قاجاری, ده‌می شیای سه‌ره‌نجا ناسره‌ددین شاهئ بو هه‌لبه‌ستا خو

محمد علی فروغی و دوره فی وصول رضا شاه الی السلطنة فی ایران

(١٩٢١ - ١٩٤٢م)

رابکیشیت، ناسرهددین شاهی ناسناقئ عهباس میرزا دایی، محمهد حوسین ئیدی نازناقئ میرزا محمهد حوسین فروغی هه لگرت^(١٩).

فروغی د تهمهنئ (٢٧) سالی دا پروسا هه قزینئی ئه نجام ددهت دگهل (پانیده خانم) کو تهمهنئ وئ (١٧) سال بوون، پانیده کچهک بوو ژ بنه مالهاک خانهدان و بهرنیاس و ب ناقدونهنگ ناغئ (نظام السلطنه)، فروغی چار کور هه بوون بناقین (جهواد، موحسن، مهسعود ومهحمود)، دوو کچ ژئ هه بوون ب ناقین (همیده وگیتا) ^(٢٠)

سن: خواندنا فروغی:

فروغی ل تهمهنئ (٥) سالی ل ژئر چاقدیریا بابئ خو و ماموستایین تایبهت بین خانهدان و دهوله مهندین سهردهمی قاجاریا هاتیه پهروه دهکرن، ژبه رکۆ خواندن ل وی سهردهمی قوتابی و فیرخواز ب ناچاری دهاتنه رهوانه کرن بو فیرگه هئ، فروغی ل دهمه کئ کورت فیری زمانی فرهنسی، ئینگلیزی و عهره بی دبیت، وی حهزهکا زور هه بوو بو فیربوونا زانستین کیمیا، فیزیا و بیرکاری، بهلئ ل زمانی عهره بی بیزار بوو، فروغی دبیتیت: « نهو ژئ ههست ب بیزاریئ دکهم بو وان روژین کو ب نه چاری چه ند ده مژمیران دقایا من قورئان خواندبا، ژبه رکۆ د شیانین مندا نه بوو وهکو پیتقی په یقین عهره بی بهیان بکهم ومن شاره زایی ل پیتین عهره بی دا نه بوو، قیجا خواندنا ئی زانستی بو من یا سهخت و دژوار وبئ مفا بوو» ^(٢١)

دیروکنقیسی ئیرانی قاسم غهنی سهبارت ب په یوه ندیا فروغی دگهل زانست و خواندنئ دبیتیت: « بهر ژیهاتیا که سایه تیا وی، هه ل دهستپیکا ژیا نا خو ب کهسه کئ زانا و لدویف مه عریفئ دگه ریا، ئهو کهسه کئ ماندی و بیهن فرهه بوو دکارین زانست و خواندنئ دا» ^(٢٢)

ل تهمهنئ زاروکینیا خو دا فروغی زور ل زمانی عهره بی بیزار بوویه، بهلئ بهروقازی زور قیان بو زمانی فرهنسی و ئینگلیزی هه بوویه و بایه خهکا تایبهت پی داینه، لهوما دبیین ل وی تهمهنئ بچویک فروغی خو دان به رههکا مهزن بوویه چونکه شاره زایی ههردوو زمانین ئینگلیزی و فرهنسی بوویه، و بهردهوامی دایه خواندنا خو، ل سالا (١٨٨٩ ز) ل وی دهمی تهمهنئ فروغی (١٢) سال بوون، سهروک وهزیران (اعتماد السلطنه) ^(٢٣) داخواز ژ ناسر شاهی کر رازیبونا خو دیاربکعت داکو فروغی ل قوتابخانا (دار الفنون) ^(٢٤) بهیته وهگرتن و بهردهوامی ب خواندنا خو بدهت، چونکه ئهو قوتابخانه ل سهردهمی قاجاری ب باشترین قوتابخانا سه رئاستئ ئیرانی دهاته دنان ^(٢٥)

فروغی قوناغین دهستپیکئ بین خواندنا خو ل بهر دهستی بابئ خو دهربازکر، بو دهمی شهش سالا ل بن سه پره شتی و چاقدیریا بابئ خو بوویه، بابه تین دهستپیکئ نیشا وی داین زمانی

فارسی و ئهدهبیات و زمانی عهربی بوون، لدویفدا زمانین بیانی فیرکریه و ب تایبهتی داکوکی لسهر زمانی فرهنسی کریه کول وی دهمی زمانی رهوشهنبیری و سیاسهتی بوول ئیرانی^(۲۶) دهمی بابی فروغی بوویه ریقهبهری قوتابخانهیا دارلفنوون ئهوی کهسهکی فرهنسی ب نافی ریشار خان^(۲۷) وهک ماموستایی فیزکرنا زمانی فرهنسی ل فی قوتابخانهیی دامهزراند، و ئهقه ئیکهم کهس بوول ئیرانی دهست ب فیزکرنا زمانین فرهنسی و ئینگلیزی کری^(۲۸)

چار : پیگههشتنا فروغی:

ب فی ئاوی گهنجهک ل سهر فیزبوونا زمان و ناسینا زانستی ل سهر ریچکا بابی خو وکومهکا ههقالین بابی خو هاته پهروهدهکرن، کهسین وهکو کهمال ئهلمولک وئهوین دیتر کول خانا چاپهمهینی بوون وهندهکین دیتر کارئ وهرگیرانی دکر، فروغی دناف فی تهخا رهوشهنبیر وزانا مهزن و پهروهده بوو، کاریگهری کرن لسهر ژيانا وی، محمد حوسین فروغی د فی چارچوووهی گرنگی ب فیزکرن و پهروهدهکرنا زاروکین خو ددا لدویف هز و سروشتی خو وب شیوازهکی نهرم و نیان و سروشتی وههلبهستین نفیسینی، بیرهاتنین گرنگ دناف میشکی کوری خودا هیلان^(۲۹)

دهمی محمهد عهلی فروغی چوویه قوتابخانا هونهری سیاسیهتا زورداریی ژلای ناسرهددین شاهی د ناف پروگرامی خواندنی کاریگهری ههبوویهو شاهی مهترسی ژ بهلاف بوونا هزریت ئازادی خواز دناف لاوان دا ههبوو، ب تایبهت قوتابیین ماف، زانستین سیاسی و میژووویی بتوندی ریگری ل وان دکر، ژ بهر ئهگهری کومهلا فراموشخانه^(۳۰) و هزرین مولکهم خانی(۱۸۳۳-۱۹۰۸ز) کاریگهری ل سهر هزروبیریین محمهد عهلی فروغی کربوون، لهورا خواندنا وی ل بهشی نوژداریی دوو سال بوو و هیلا، ئیک ژ کیشین ئهفی قوتابخانی نهبوونا پیقهران بوو، قوتابی لدویف هزا خو نه دشیا بهشهکی ههلبزیری^(۳۱) فروغی هیچ زانیاریهک لسهر وی بهشی بو هاتیه ههلبزرتن نهبوو، مهحمود فروغی دهربارهی خواندنا بابی خو ل پشکا نوژداری دبیزیت: «بابی من گوتیه نوژداری ب فی ئاوی ب ریقهناچیت، نههولین نشتهرگهری ههنه، نه کهلوپهلیین پیشکهفتی و پیئقی بو چارهسهریا نهخوشان ههیه»^(۳۲) محمهد عهلی فروغی ژ بهر کو هزا وی بو وهرگیرانی و زانستین نوی ههبوو، ل ههف پولیین خو شارهزا تر بوو د بواری ئهدهبیات، زمان زانی، دقان بواران دا سهرکهفتی تر بوو، ژ خواندنا نوژداریی، لهورا زانینا زمانی ئهوه بهرهف میژووویی و سیاسهتی بر، ئهفهژی مفا بو وی و جفاکی ئیرانی ههبوو^(۳۳) ل نها و ویقه فروغی خواندنا خو د بواری فلهسهفه وزمانی فرهنسی و ئینگلیزی بهردهوامی دایی و گرنگی دا پهرتووکین روژفایای تایبهتی فرهنسی و وهرگیران بو زمانی فارسی، ههروهسا

خواندن ونفیسینا پهرتووکان سهبارت ب دیروکا ئیرانی لهورا ئهفی چهندی کاربگری لسه
کسهایهتیا وی کر ئیدی بهرف سیاستی بجیت^(۳۴)

ههروهکو مه گوتی فروغی هاته وهرگرتن ل قوتابخانا خانا هونهری ل دهستیکی فروغی
دهست هاقیته خواندنا بزیشکی، پشتی دوو سالتین خواندن ل بهشی بزیشکی، فروغی پهشیمان
دبیت و دهستان ژ وی پشکی بهردهت و دهست هاقیته خواندنا فهلسفه و ئهدهبیاتی^(۳۵)

ل سالا (۱۸۹۵ز) فروغی پهرتووکا میژوویا ساسانیان نفیسیه و ل تههران چاپگریه،
محمد علی ب ههفکاریا بابی خو هژمارهک پهرتوک وهرگیرینه و ژمارهک ژ وان پهرتووکلن
وهکو پروگرامی خواندی هاتیه وهرگرتن ل بهشکی قوتابخانین پیتی ب پهرتووکین خواندی
ههبوون(۲۶)، ل سالا (۱۸۹۶ز) روزناما (تربیت)^(۳۷) ل سهرفی ریکی مالباتا فروغی
کاربگریا خو ل سیستم یغیرکرن و پهروهدهکرنی دهستیگر^(۳۸)

محمد علی فروغی(ذکاء الملك) روزنامهک دامهزراند، کو ئیکه روزنامهیا نازادا فهرمی
یا ئیرانی دهاته دانان، محمد حسین فروغی ههموو ههولین خودان بو ریشهبرنا ئهفی کاری،
ئهو روزنامهیه بناقی روزناما (تربیت) هاته راگه هاندن، ئهف روزنامهیه پشتی ئهو گهورینین ل
پهیکهری حکومتی و وهزارتا روشهنبیری و چاپمهینی هاتینه نهجامدان ئهو روزنامه هاته
دامهزراندن^(۳۹)

پشتی خواندن و وهرگیرانی، فروغی ل تهمنی (۲۱) سالی ل سالا(۱۸۹۸) دهمنی
دهستیگرنا خواندن ل قوتابخانین نوی و تازه هاتینه فهکرن، فروغی وهکو ماموستا خرمهتی
دکته ودهست ب گوتنا وانا فیزیایی کر، فهکولس خواجه نوری دبیزیت: «فروغی ل قوتابخانی
وهکو ماموستا زانستین سیاسی گوتیه» وههروهسا دبیزیت: «فروغی، ل قوتابخانین وی سهردهمی
وهک ماموستا وانهین ئهدهبی و زانستی گوتیه نهخاسمه ل وان قوتابخانین کو تازه هاتبوونه
دامهزراندن، کو ئیکهمین قوتابخانه بوون ل پایتهختا ئیرانی زانستی سیاسی گوتیه قوتابیان»^(۴۰)

ل سالا (۱۹۰۷ز) بابی محمد علی فروغی، میرزا محمد حسین فروغی کو
سهروکی قوتابخانا سیاسی بوو وهغرا دوماهیکی کر، محمد علی فروغی ل جهی بابی خو
وهک سهروکی قوتابخانا سیاسی هاته دانان و دهستیشان کرن، ل ههمان سال و لسه فرمانا
محمد علی شاه قاجار ۱۹۰۷-۱۹۰۹ ی ناسناقی (ذکاء الملك) ب فروغی هاته
بهخشین^(۴۱)

فروغی ل ژبی لاونیا خودا ل سالا (۱۹۰۶ز) هاته ناف گورهپانا سیاسی، فروغی وهکو
سهروکی پهلهمانی ل خو لا دووی هاته دانان، فروغی ل ههلبزارتین خو لا دووی وهکو نوینهری

خه لکی هاته ههلبزارتن و لدویف دا پلا سهروک پهرلهمانی وهرگرت، خه لک ههمی مهنده هوش بوون ژبه ر کو فروغی تنی تهمنی وی (۳۵) سال بوون دهما سالا (۹۱۱ز) وهکو سهروکی پهرلهمانی ههلبزاردن^(۴۲).

بهشی دووی

رولی فروغی د لادانا ئهممه شاه قاجار ودانانا رها شاه پهلهوی دا

نیک: بارودوخی ئیرانی ل دو ماهیکا دهسته لاتا قاجاری :

دوخی سیاسی ل ئیرانی سالا (۹۲۱ز) زور یی ئالوز بوو، بزاقین نازدیخوزان ل دهمرین جودایین ولاتی بهرف بهرفه هبوونی دچوون، ژلایه کی دیقه خه لکی ئیرانی دژی ریکهفتنا سالا (۹۱۹ز) دگهل بریتانیا بووینه، بریتانیا ب پهسندکرنا ئهقی ریکهفتنی ل ئهجوومهنی نشیمانی بی ئومید ببو، پشتی ل (لبن پهردا نهینی) دهولهتا بریتانیا شکهستن ئینا، ئهو لدویف زندیکرنا ئهوی پروژی بوو ب رهنگه کی جان، نیک ژ کارین دهستپیکی ئهوان مهترسی لشورهشا بهلشهفیان ههبوون^(۴۳).

دیروکنفیسین محمهده تهقی بهار د فی بواره ی دا دبیزیت : (ب ریکهفت هه ل ئهوی روژدا ب تلهگرافه کی هه موو ماددین ریکهفتنا سالا (۹۲۱ز) دناقبهرا ئیران وئیکهتیا سوڤیهت هاتنه ئاشکراکر، ژلای بریکاریین بریتانیا کارین سهرسورهینهر هاتنه ئهجامدان، وهکو داخستنا لقین بانکین شاهنشینی ژ بهشهک ژ ویلایهتان، پروپاکنده هاتنه کرن کو مالباتین لایهنگریین بریتانیا یی ژ ئیرانی دهرکهفن و دچنه دهرقه^(۴۴).

ژلایه کی دیقه ل دهستپیکا سالا (۹۲۱ز) کهسایهتیهک بناقی سهپهداری ئهعهزم^(۴۵) بو سهروک وهزیرین ئیرانی، ئهقهژی ژلای نافعوی بویه لاوازترین حکومهتا ئیرانی و ب دهستپیکا شورهشا دهستوری دهیته هژمارتن، ئهقی لاوازی بارودوخی ئیرانی بهرف گرژی دبر، ئهممه شاه قاجار وهسا ترسیابوو کو هزرا دهرکهفتنی دکر بو دهرقهی وهلاتی، بهلی وی ترسهکا دپتر ههبوو ئهویش ژ دهست دانا تهختی پاشایهتی، شاهی پلان ههبوو بهرف باشوری بو ئهوروپا بچیت، بهلی کهسایهتین ئیرانی و بازرگانان و سیاسهتمداران نههیلا وهلاتی بجه بهلیت^(۴۶).

دوو: کابینه یین حکومهتا رها خانی ل سهردهمی قاجاری:

رها خان^(۴۷) وهزارهتا چهنگ وهرگرت دکابینا سهید زیئهدهدین^(۴۸) ل (۲-۳-۹۲۱ز) ب ئامادهبوونا شاهی هاته ناساندن، ههروهها دکابینا میرزا حهسن موستهوفی ئهلمه مالک ریکهفتی (۱۶-۲-۹۲۳ز) دووباره ههمان پوست وهرگرت، فروغی وهزارهتهک وهرگرت کو کارهکی زوری گرنگ بوو بو فروغی کو وهکو وهزیری دهرقه هاته ههلبزاردن^(۴۹).

محمد علی فروغی و دوره فی وصول رضا شاه الی السلطه فی ایران

(۱۹۲۱ - ۱۹۴۲ م)

رضا خان روژا (۲۸-۱۰-۱۹۲۳ز) ب نامادهبوونا ئەحمەد شاه قاجار ل ئەنجوومەنی نشتیمانی کابینا خۆدا ناساندن، رضا خان سەرداری سوپای، هەم سەروک وەزیر و هەم ژێ وەزیری چەنگ بوو، فروغی زکاء لمولک وەزیری کاروبارین دەرفە، میرزا قاسم خان وەزیری نافخو،.... هتد^(۵۰). فروغی دووبارە وەزارەتا دەرفە وەرگرت، روژ ب روژ هەقەبەندیین وی دگەل رەزاخانی بەرەف گەشەکرنی دچوون، دقیت ئەفی چەندی بزانیین ریزگرتتا فروغی ژلای رەزا خانی قەدگەریتەفە بو دەمی لپرسینا کابینا موستەفی ل ئەنجوومەنی نشتیمانی دەما زکاء لمولک فروغی بویە ئەگەری وی چەندی کو رەزا خان کەسەکی باوەرپیکری بو خو قەدیت کو فروغی یە^(۵۱).

رضا خان بو بەیزکرنا پەیوەندیین خو دناف حکومەتا ئیرانی دا دەست ب ریکارین بەرفەرەکرنی کرن، ئیک ژوان ریکاران دامەزراندنا لیژنەیکە دەستوری بو چەسپاندنا هیزا خو و دەستپیکا لادان ئەحمەد شاه قاجاری بوو ل سەر رتەختی شاهاپەتیا ئیرانی ب هاروکاریا محەمەد علی فروغی^(۵۲).

د لیژنا دەستوریدا فروغی کەسی ئیکانەبوو کو رەزاخانی باوەری پیدەهات و بەردەوام دانوستاندن دگەل ئەجامددا، فروغی هە ولددا رەزامەندیا شاھی بدەستخوڤە بینیت داکو پیکڤە کاربکەن ل سەر داهاوتوی ئیرانی، چەوا فروغی سەرکیشیا بیرمەندیین ئیرانی دکر وەسا دڤیا حکومەتەکا بەیز هەبیت بو دەرنیخستنا ئیرانی ژ وی بارودوخی خراب، ئەفە چەندە ل وی دەمی بوو کو رەزا خانی سەرکیشیا ئەوان کەسایەتین بەیز دکر کو دشیین ئارمانجین فروغی بدەستخوڤە بین، فروغی ژوان کەسا بوو بین دڤیای حکومەتەکا ناڤەندیا بەیز دروست بکەن و پشتهقانیی لی بکەن^(۵۳).

دشیین بیژین گرنگترین ئەگەری پشتهقانییا فروغی بو رەزاخانی هەبوونا حکومەتەکا مەکەزی یا بەیز بوو بو ئیرانی، کو ل راستیدا ئەو مەرچین بریتانیا و ئیکەتیا سوڤیەت بوون کو وان ژێ ئەفە دخواست^(۵۴).

محەمەد علی فروغی ل دوماهیکا مەها ئادارا سالا ۱۹۲۴ز، نامەکا نەینی بو سەفەرەتین دەرفە ئەوین ل ئیرانی بوون هەنارت و وەسا تیدا نڤیسیبوو: «چەوا ئەحمەد شاه شازادی جەنشین هیچ پوستەک نیە، ل نەوروزا سالا ۱۹۲۴ سلاڤین جەژنی ناھینە ئەجامدان»، هەندەکان فروغی ب کەسەکی بەرژووەندیخواز دانان، بەرسقا وی بوان «بیرەوهریین بی هیڤیا سولتان ئەحمەد شاه قەگیزا، شاھنشینا قاجاری ل ئیرانی بەرەف ژنافچوونی دچیت»^(۵۵). رەزاخانی و حکومەتا خو بەرامبەر کەمینەیا ئەنجوومەنی نشتیمانی ژبەر کرداریین هیژین قەوزاق بەرامبەری خەلکی

ئەنجامداين ل روژا (۲۲-۳-۹۲۴ز) وازهينانا كابيننا خو راگه هاند و رهاخانی داخووا سيستمی كوماری بو ئیرانی دكر^(۵۶).

ل روژا (۲۱/۸/۹۲۴ز) كابيننا ئیكی یا حكومهتا رهاخانی دهست ژكاربهردا، ولدویف راسپاردا زورینهیا ئەندامین ئەنجوومهنی نشتیمانی روژا (۲۹/۸/۹۲۴ز) كابيننا خویا سیئی یی ل كوچكا گولستان ب ئامادهبوونا جینشینئ شاهی (محمد هسن میرزا) دا ناساندن^(۵۷). كابيننا دوویی روژا (۳۰-۸-۹۲۴ز) ب ئەنجوومهنی ناساند، هەر لوی روژئ ئەفی كابينئ دهست ب كاری خۆكر، فروغی ئەفی جاری بو وهزارهتا داراتی هاته دهستیشان کرن^(۵۸).

سن: دهستپیکا گهورینی ل ئیرانی:

ل ههيفا (۹/۹۲۴ز) بارودوخی ئیرانی ئارامی ب خوڤه دیت، ژلایئ دیکه گروپین سهر ب لایهنگرین رهاخانی دهست ب بزاقین خۆكرن دژی نهیارین وی وداخازا دادگه هکرنا وان دکرن، ژلایهکی دیترفه ل هندهك بهشین ئیرانی ب تاییهتی خوزستانی^(۵۹)، هندهك گروپان داخووا سهبرخویی و جودابوونی دکرن، دوی دهمیدا شیخ خهزعلی^(۶۰) فرمانداری خوراسان ب ههفکاریا سهید هسن مودرس و خهك وسهرکردین عهرین خوراسان کومیتیهك دروستکرن ب ناڤی (سهرهلدان - بهختهوهری)^(۶۱) و ژناقبرنا رها شاهی و زیندیکرنا حكومهتا قاجار و فهگهراندنا دوخی جارا تیدکوشین.

(سمکوی شکاک^(۶۲) و خهزعلی دوو کهسین خۆدان هیزین چهکدار و مهترسی بوون بو رهاخانی، ژناقبرنا ههردووکان، پشتهقانی و ههفکاریا بهریتانیا کارین رهاخانی زور ب ساناهی کرن)^(۶۳).

رهاخان (۱۴/۱۱/۹۲۴ز) بو ژناقبرنا کومیتا سهرهلدان بهختهوهری (قیام سعادت) و شیخ خهزعلی ژ تههران بهرهف ئەسفههان چوو، هەر ل وی روژیدا فروغی و وهزری دارایی ژ بلی هەر ل پوستی خۆما، وهك جیگرئ سهروك وهزیران هاته دهستیشان کرن^(۶۴)، رهاخان بهری بچیت داخواز ژ ئارسهر چیتهر میلیسپو Arthar Millis paugu^(۶۵)، کورمهکی پاری بو مهزخیت، ئارسهر ملیسپو ژ کاری رهاخانی نهزاری دبیت و دهست ژکارکیشانا خۆ ئاراستهی فروغی وهزیری دارایی دکهت^(۶۶).

ل وی دهمی محمد علی فروغی ئیکسهر بهرهف ئەنجوومهنی نشتیمانی دچیت، ب مهبهستا بدهستقهئینانا ههماهنگیی و ههفکاریا ئەنجوومهنی، سهبارهت ب بابهتی رهاخانی، داکو ئەنجوومهن باوهریی ژ رها خانی وهرنهگریت، وسوزی ژ رهاخانی وهریگریت ئەو رهفتارا وی دووباره نهبیت، داخووا ژ ئەنجوومهنی کر لیژنهیهکی پیک بینیت و ل مالا فروغی دگهل

میلیسپوی ئەمریکی سەرۆکی گشتیی دارایی ئیرانی کوومن ئەنجامدا، پشتی کومبوونی ملیسپو هاته رازی کرن دەست ژکارکیشانا خو قه‌کیشیت^(۶۷).

فروغی ئیک ژ کهسین بیرمه‌ندین شاره‌زا شیاا ملیسپوی و لپشت وی ئەمریکا رازی بکه‌ت هه‌مبهری دووباره هه‌قبه‌نیدین وی و ره‌زاخانی ریکبخیته‌فه، ژبهر ئەه‌فی چهندی فروغی هاته ده‌ستیشان کرن وه‌کو جیگرئ سهرۆک وه‌زیران و باروه‌ریا موکما ره‌زاخانی ب ده‌ستئه‌ئینا^(۶۸).

فروغی ب شاره‌زایی و لپه‌توویا خو شیاا ملیسپوی رازی بکه‌ت و مه‌به‌ستا وی ژ فی رازیکرئ ئەمریکا رازی بکه‌ت دووباره په‌یوه‌ندین ره‌زا خانی دگهل ئەمریکا دروستبکه‌ته‌فه، به‌ره‌ندی ده‌ما فروغی وه‌کو جیگرئ سهرۆک وه‌زیران هاتیه ده‌ستیشانکران باوه‌ریا ئەمریکا وئه‌نجوومه‌نی ب وی هه‌بوو^(۶۹).

ره‌زاخان روژا (۲۴-۱۱-۱۹۲۴ز) ژ ئەسه‌فه‌هان به‌ره‌ف خوزستان چوو، پشتی چهند روژان بیی خوین رشتن شیخ خه‌زه‌لی خو بده‌سته‌دا، و بزاقا وی هاته ژ نافرین، ده‌ما ره‌زاخان به‌ره‌ف خوزستان بریکه‌فتی، به‌شه‌کا که‌مینه دناف ئەنجوومه‌نی نشتیمانی پشته‌فانیا خو بو شیخ خه‌زه‌لی دیارکران و قییان ره‌زا خانی شه‌رمزار بکه‌ن، هه‌فده‌م رووسییان وه‌سا به‌لاقرن کو ره‌زاخانی په‌یوه‌ندین نه‌ینی و په‌یمانئ " نه‌ینی دگهل به‌ریتانیا ئەنجام داینه بو نافرنا بزاقا شیخ عه‌لی، ئەه‌فی کارئ رووسیا خه‌ما که‌مینا ئەنجوومه‌نی ئەه‌وین پشته‌فانیا خه‌زه‌لی دکری زنده‌تر لیکر^(۷۰).

فروغی یئ جیگرئ سهرۆک وه‌زیران قییا ئەفان زانیاریان بگه‌هینته ره‌زاخانی، ل (۱۳- ۱۱-۱۹۲۴ز) ب تلگرافه‌کی بارودوخئ پایته‌ختی ب فی ره‌نگی بو ره‌زا خانی شلوفه‌کر: «جه‌نابی ئەشه‌ره‌فی مه‌زن، سهرۆک وه‌زیران، لدویف ئەرکی من دقیت جه‌نابی وه‌ ئاگه‌هداریکه‌م لسه‌ر هنده‌ک بابه‌تان بو جه‌نابی ته‌، ب مایتیکرنا بیانان نه‌هه‌زین ئاشتی وه‌لات دی زه‌رمه‌ندبیت، هنده‌ک هه‌زردکه‌ن به‌هه‌هان ده‌ینه ناف به‌ره‌یی شه‌ریدا، ل ئەنجوومه‌نی ژ هنده‌ک سکالا و پرسیاران دکهن، ب هه‌زین خو بین رونه‌ی رینمایا مه‌ بکه‌ن»، نکاء المله‌ک^(۷۱).

فروغی بو هه‌ر بریاره‌کی پرس وراویژ ب ره‌زاخانی دکر و بی رازیبوونا وی هه‌چ کاره‌ک ئەنجام نه‌دا، سه‌باره‌ت دوو نامین به‌ریتانیا بو ده‌وله‌تا ئیران ژبوو چاره‌سه‌رکرنا کیشا خوزستانئ بیی شه‌ر، فروغی لدویف موله‌تا ره‌زاخانی، به‌رسفا به‌ریتانیا دایه و دیارکریه کو حکومه‌تا ئیرانی هه‌زا شه‌رکرنئ نیه^(۷۲).

ره‌زا خانی خو ل ئەحمه‌د شاه‌ی نزیک کر، روژنامه‌یا (اتحاد) دائیخست که ئەه‌فی روژنامه‌ی گوتاره‌ک دژی أحمد شاه‌ی به‌لاقربوو، هه‌روه‌سا ئەحمه‌د شاه‌ هاندا بو مانه‌ه‌فی ل ئەوروپا بو

هندی کو ل دهرقه بهیلت (۷۳). رها خانی بو هندی کو دسته لاتا خو موکم بکته ههقالی خو زیائهدین تهباته بانی دناف کومهکا کیشهیان هیلا کو ژ ههمیان دویر بکهفیت و ئهو بخوژی پیگههی خو دناف لهشکهری دا موکمترلیکر، چهندین دستکفیتین گرنگ ل دهمی کودهتایی ب دستقهئینان، زور ژ ئهفسهران لایهنگریا وی دکر و هندهک ژ وان ل بنگههیت گرنگ دناف دام و دهزگههین حکومهتی دامهزراندن (۷۴).

پشتی کو زیائهدین تهباته بانی بو هندی کو رها خانی ل فهروماندهیا قوزاق دویر بیخیت کره وهزیری شهری، ههروهسا قیا کو جهندرمهی ژ وهزارهتا شهری فهگوهیزیت، بو وهزارهتا نافخو ئهف چنده بو هوکار کیشه دناف بهرا وان دا دروست بین، ئهف ناکوکیه بو بهرزهوهندیا رها خانی وهزیری شهری داوی هات کو ل (۲۵) ئهیری ل سه داخازا رها خانی، شاهی بریادا ب دویر ئیخستا زیائهدینی کو حوکی وی ۹۳ روژان فهکیشا (۷۵). ئارمانجا رها خانی بو دویر ئیخستا زیائهدینی کو ئازادی ههبیته و ئامانجیت خو جی بجی بکته کو ئیک ژ کارین وی سهبخویا ولاتی بوو بهرامبهری هیزین دهرکی و وهگرنتا دستههلاتی (۷۶).

ژ ئهجامی پلانین فروغی و رهاههندیا رهاخانی ل (۳۱ چریا ئیکی ۱۹۲۵ از) ئهجوومهنی نوینهران بریارهک دهرکر بو بنهمالا قاجاری بهینه لادان و کاروباری دهولهتی د دستی سهروک وهزیران رهاخانی پهلهوی دا بن ههتا ههلبزارتتا ئهجوومههکی دامهزرینن کو بریاری ل سهر شیوازی حکومرانیا وهلاتی بدهته و پشتی ههلبزارتتین بلهز و دهسته تیهوردانا سهروک وهزیران ب رهاههکی ئاشکرال (۱۲ کانونا ئیکی) ئهجوومهنی دامهزرینه بریارا بداوی ئینانا مالباتا قاجاریان د و دستههلاتا ئیرانی رادهستی رها خانی پهلهوی کر و ل (۱۵ کانونا ئیکی ۱۹۲۵ از) سویندا دهستوری خواند و ل (۲۵ نیسانا ۱۹۲۶ از) بهرمی بو شاه (۷۷).

بقی ئاوبی دستههلاتا مالباتا قاجاری بداوی هات بی ههروونا ئیک ئامازه کو دهربرینی ژ حهیف و بیگهرانی بکته " ههروهک وهزیری بهریتانی بی کومیسهر ل تههرانی دبیتیت " قوناغهکا نوی ژ دیروکا ئیرانی یا ههچهرخ دهسپیکر (۷۸).
دهرئهجام :

۱. محمهد علی فروغی ل سهردهمی دستههلاتا ناسرهددین شاه قاجاری ل (۱۳/۴/۲۵۶ ش - ۷/۴/۸۷۷ از) ل باژیرو تههران ل باژیرو تههران ژ دایک بوویه، مالباتا فروغی ل بنهمالهکا بازرگانین بهرنیاس بووینه.
۲. ژبهر کو فروغی ژ مالباتهکا زهنگین بوویه دهسته ب خواندنی کریه و هاتیه وهگرنتن ل خانا هونهری کو کیم کهسان دهرهتا خواندنی ههبوو ل وی

قوتابخانی، و شارهزای ل زمانین فرهه‌نسی و ئینگلیزی و عه‌ره‌بی هه‌بوویه و ب پشته‌فانیا بابئ خو شاره‌زایه‌کا باش یا روشه‌نبیری هه‌بوویه و ئیکه‌م کارئ وی ماموستانی بوویه.

۳. فروغی ل ژئی لائینیا خودال ساللا (۱۹۰۶ از) هاته ناڤ گوره‌پانا سیاسی، فروغی وه‌کو سه‌روکی په‌رله‌مانی ل خو‌لا دوویئ هاته دانان، خه‌لك هه‌می مه‌نده‌هوش بوون ژبه‌ر کو فروغی تتئ ته‌مه‌نئ وی (۳۵) سال بوون ده‌ما ساللا (۱۹۱۱ از) وه‌کو سه‌روکی په‌رله‌مانی هه‌لبژاردن.

۴. دوخی سیاسی ل ئیرانی ساللا (۱۹۲۱ از) زور یئ ئالوز بوو، بزاقین ئازادبخو‌ازان ل ده‌قه‌رین جو‌دایین ولاتی به‌ره‌ف به‌رفره‌ه‌بوونئ دچوون، ژلایئ بریکاریین بریتانیا کارین سه‌رسوره‌ینه‌ر هاته‌ته ئه‌نجامدان، وه‌کو داخستتا لقین بانکین شاهنشینی ژ به‌شه‌ك ژ ویلیه‌تان، پروپاکنده هاته‌ته کرن کو مالباتیین لایه‌نگریین بریتانیا یئ ژ ئیرانی ده‌رکه‌فن و دچنه ده‌رفه. ئه‌حمه‌د شاه قاجار وه‌سا ترسیابوو کو هزرا ده‌رکه‌فتئ دکر بو ده‌رفه‌ی وه‌لاتی، به‌لئ وی ترسه‌کا دیتر هه‌بوو ئه‌ویش ژ ده‌ست دانا ته‌ختئ پاشایه‌تی، شاه‌ی پلان هه‌بوو به‌ره‌ف باشوری بو ئه‌ورویا بچیت، به‌لئ که‌سایه‌تیین ئیرانی و بازرگانان و سیاسه‌تمه‌تداران نه‌هیلا وه‌لاتی بجه به‌نیلیت.

۵. ل ساللا (۱۹۲۱ از) رها خان دبیته سه‌روک وه‌زیران و شاه پشته‌فنیه‌کا ته‌مام لی دکه‌ت بو رزگارکرن ئیرانی ژ و بارودخی ئالوز، فروغی دووباره وه‌زاره‌تا ده‌رفه وه‌رگرت، رها خان بو به‌یزکرن په‌یوه‌ندیین خو‌دناڤ حکومه‌تا ئیرانی دا ده‌ست ب ریکاریین به‌رفره‌ه‌کرن، ئیک ژوان ریکاران دامه‌زراندنا لیژنه‌یه‌کا ده‌ستوری بو چه‌سپاندنا هیزا خو و ده‌ستپیکا لادان شه‌حمه‌د شاه قاجاری بوو لسه‌ر رته‌ختئ شاه‌یه‌تیا ئیرانی ب هاروکاریا محمه‌د علی فروغی.

۶. ل ساللا (۱۹۲۴ از) محمه‌د علی فروغی نامه‌کا نه‌ینی بو سه‌فاره‌تیین وه‌لاتین ده‌رفه ئه‌وین ل ئیرانی هنارت و تیدا دیارکربوو کو ئیدی ده‌می گهورینی یه ل ئیرانی و پیئتی یه سیسته‌می ده‌سته‌لاتئ به‌یته گهورین. کو ئارمانجا وی لادانا بنه‌مالا قاجار بوو ژ ده‌سته‌لاتا ئیرانی.

۷. ژ ئه‌نجامئ پلانین فروغی و رها‌مه‌ندیا رها‌خانی ل (۳۱ چریا ئیکئ ۱۹۲۵ از) ئه‌نجوومه‌نئ نوینه‌ران بریاره‌ک ده‌رکر بو بنه‌مالا قاجاری به‌ینه لادان و

کاروباری دوله‌تی د دهستی سه‌روک و وزیران رهاخانی په‌له‌وی دا بن هه‌تا هه‌لبژارتتا نه‌جومه‌نه‌کی دامه‌زینن کو بریاری ل سهر شیوازی حکومرانیا وه‌لاتی بدهت و پستی هه‌لبژارتتین بله‌ز و دهست تیوهردانا سه‌روک و وزیران ب رهنه‌گه‌کی ئاشکرال (۱۲ کانونا ئیکی) نه‌جومه‌نی دامه‌زیننه‌بریاریا ب‌داوی ئینانا مالباتا قاچاریان د و دهسته‌لاتا ئیرانی ردهستی ره‌زا خانی په‌له‌وی کر و ل (۱۵ کانونا ئیکی ۱۹۲۵ز) سویندا دهستوری خواند و ل (۲۵ نیسانا ۱۹۲۶ز) بفرمی بو شاه

په‌راویزین فه‌کولینئ (الهوامش)

۱. محمد علی فروغی، نامه‌هایی محمد علی فروغی، ب کوشش: محمد ئه‌فشین وفایی، مهدی فیروزیان، انتشارات محمود افشار، (تهران، ۱۴۰۱ش)، ص ۲۰.
۲. منصور فاخر، بررسی نقش محمد علی فروغی در تحولات سیاسی، اجتماعی، عصر پهلوی اول، دانشکده علم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران، (ایران، ۲۰۲۳)، ص ۳۶.
۳. ناسرهدین شاه قاجار (۱۸۳۱-۱۸۹۶ز): کورئ مه‌زنی محمد شاه کورئ عباس میرزا ل باژیرو ته‌هرانی ژدایک بوویه، و بوویه جهنشینی شاهی، حکومداریا نازهریجانا ئیرانی کریه، پستی مرنا بابی خو دهسته‌لاتا ئیرانی وهرگریه ل سالا (۱۸۴۸ز) ژیی وی نه‌گه‌هشتبو (۱۷سالی، نا‌هاتی (۴۹) سالان دهسته‌لات لسهر ئیرانی کریه، میژوو نفیس دهسته‌لاتا وی دابه‌شی سهر سی قوناغا دکهن، قوناغا نه‌ئارامیی (۱۸۴۸-۱۸۵۸ز)، قوناغا ئارامیی (۱۸۵۸-۱۸۸۹ز)، قوناغا دهسته‌فتین بیانیا (۱۸۸۹-۱۸۹۶ز)، ههر چاهند پینگافین باش هاقنیتن بو چاکسازی به‌لی وه‌لات به‌ره‌ف داروخیانی چوو، بو پتر زانیاریان بنیره: دیوان کامل اشعار ناصر الدین شاه قاجار، تحقیق: حسن گل محمدی، چاپ رامین، (تهران، ۱۳۹۰ش)، ص ۲۹-۳۳؛ امجد سعد شلال المحاویلی، دور ناصرالدین شاه فی تطور الصحافة الارانیه (۱۸۴۸-۱۸۹۶)، دراسة تاریخیة تحلیلیة، مج: ۱۵، العدد: ۳، مجلة كلية التربية، جامعة القادسیة، لسنة: ۲۰۱۳، ص ۳۰۱.
۴. محمد علی فروغی، نامه‌های محمد علی فروغی، ص ۱۹.
۵. محمد علی فروغی، یاداشته‌های روزانه محمد علی فروغی، به کوشش ایرج افشار، کتابخانه موزه و مرکز اسناد و مجلس شورای اسلامی، (تهران، ۱۳۸۷ش)، ج ۱، ص ۱۷.
۶. منصور فاخر، بررسی نقش محمد علی فروغی، ص ۳۷.

محمد علی فروغی و دوره فی وصول رضا شاه الی السلطنة فی ایران

(۱۹۲۱ - ۱۹۴۲م)

۷. جلال‌الدین همایی، خاندان فروغی، مجله یغما، ش: ۶۶، س: ششم، آذر ۱۳۳۲ش، ص ۳۵۱.
۸. هوشنگ وصال، باغی بزرگ از وصال تا فروغی، خاطرات هوشنگ وصال، نشر مهاجر، (تهران، ۱۳۸۱ش)، ص ۳۸۳.
۹. قاسم غنی، یاداشتهای غنی، به کوششی سیروش غنی، ج ۴، چاپخانه زوار، (تهران، ۱۳۶۷ش)، ص ۸۹.
۱۰. محمد علی فروغی، مقالات فروغی، به کوششی محسن باقرزاده، ج ۱، چاپخانه توس، (تهران، ۱۳۸۷ش)، ص ۱.
۱۱. شاه عباسی نیکی کوری محمدم خودابه‌ندی، دناقبه‌را سالین (۱۵۸۷-۱۶۲۹ از) دست‌ه‌لاتا ئیرانی وهرگریه، ناسناق‌ی وی عه‌بب‌اسی مه‌زن بوو، باژی‌ری ئه‌سفه‌هان کریه پایته‌ختی خو، بایه‌خه‌کا مه‌زن ب بواری له‌شکه‌ری و دروستکرنا چه‌کی دایه، شییا همموو ئه‌و عه‌ردین ژلای‌ی عوسمانی و ئوزبه‌وکیان فه هاتینه‌گرتن دووباره وهرگریته‌فه وشییا په‌روه‌ندیین باش دگهل ئه‌ورویا دروست بکه‌ت و په‌یمان و ریکه‌فتنن سیاسی و بازرگانی دگهل وه‌لاتین ئه‌ورویا گریبده‌ت و شییا ده‌وله‌تا سه‌فه‌وی به‌یز بکه‌ت، بنیره: بدیع محمد جمعه، الشاه عباس الکبیر (۹۹۶-۱۰۳۸هـ)، دار النهضه العربیة للطباعة و النشر، (بیروت، ۱۹۸۰)، ص ۱۷-۲۲، نوال زغیر عذاب، الشاه عباس الأول (۱۵۷۱-۱۶۲۹م)، مجلد اوروک للعلوم الانسانیة، المجلد: السادس عشر، العدد الأول، ج ۱، جامعة متنی، کلیة التربية للعلوم الانسانیة، لسنة: ۲۰۲۳، ص ص ۷۶-۷۷).
۱۲. نادرشاهی ئه‌فشاری (۱۷۳۶-۱۷۴۷ از): نادر شاه سهر ب عه‌شیره‌تا کرکلویه، ژبه‌ر لاوازیبئی نه‌چار بوو دگهل هوزا ئه‌فشاری یا تورکمانی ئیکگرتتی بکه‌ت، ل سالا ۱۶۸۸ از ل گونده‌کی بچویک بناقی کوبکان ل خوراسان ژ دایک بوویه، ئیمام قلی بابی وی یی هه‌ژار بوو و ژیانای وی لسهر شغانی بویه، دگهل شاه ته‌هماسپی دووی سه‌فه‌وی دژی ئه‌فغانیان شه‌رکریه وشیایه لسهر ئه‌فغانیان ورووس و عوسمانیان سه‌رکه‌فیت وئهردین داگیرکری فه‌گهرینیت، ل سالا ۱۷۳۶ از ده‌سته‌لاتا ئیرانی وهرگرت، بنیره: (ئبیراهیم خلیل ئه‌حمهد و خلیل علی مراد: میژووی ئیران و تورکیا، توژی‌نه‌وه‌یه‌ک له میژووی تازه و هاوچه‌رخ، وهرگیران: بهادین جه‌لال: چاپخانه‌ی روزه‌ه‌لات، (هه‌ولیر ۲۰۱۱)، ل ۵۴-۵۵).

۱۳. میرزا: پیقهکا فارسیه ب رامانا کورئ میرئ دهیته و ئهف ناسناقه ژ بو کورئین میران و هندهک جاران ژبو مالباتین خانهدان و کارمه‌ندین مه‌زنین دهوله‌تی بکار دهات، بنیره (شیرین هادل ولی ، المیرزا محمد الاخباری و الخلاف الاصولی و الاخباری مجله اروک، مجلد: ۹، العدد: ۲، لسنه : ۲۰۲۶، ص ۲۷۹).

۱۴. مهدی بامداد، شرح حال رجال ایران، تک جلد، چاپخانه فردوس، (تهران، ۱۳۸۴ش)، ص ۶۳۵.

۱۵. مهدی بامداد، شرح حال رجال ایران، ص ۶۳۵.

۱۶. محمد علی فروغی، تاریخ تهاجم فرهنگی غرب، نقشی روشنفکران، ج ۲، موسسه فرهنگی فدرولایت، (تهران، ۱۳۸۱ش)، ص ۳۵.

۱۷. جعفر مهدی نیا، زندگی سیاسی محمد علی فروغی، چاپخانه کامران، (تهران، ۱۳۷۱ش)، ص ۱۰.

۱۸. نکاء الملک فروغی، مقالات فروغی، به‌کوشش: حبیب یغمانی و محمود فورغی، چاپخانه یغما، (تهران، ۱۳۵۵ش)، ص ۱-۵.

۱۹. محمد حسن خان اعتماد السلطنه، روزنامه خاطرات اعتماد السلطنه، امیر کبیر، (تهران، ۱۳۷۹ش)، ص ۲۵۷.

۲۰. محمد علی فروغی، یاداشتهای روزانه محمد علی فروغی، ص ۲.

۲۱. احمد واردی، زندگی و زمانه محمد علی فروغی، انتشارات نامکو، (تهران، ۱۳۹۴)، ص ۵۸.

۲۲. قاسم غنی، منهج پیشین، ص ۸۹.

۲۳. محمهد حسنه ئیعماد ئهلسه‌لته‌نه: ل سالا (۱۸۴۳از) ژدایک بوویه، نازناقئ سهنیع ئه‌له‌دوله هه‌بویه، پاشان نازناقئ ئیعماد ئه‌له‌دوله وه‌رگریته، کورئ چارئ یئ حاجی عه‌لی خان ئیعماد ئه‌لسه‌لته‌نه‌ی بوو، نقیسه‌ر و سیاسه‌تمه‌دارئ سهرده‌می ناسره‌دین شاه قاجار بوو، زور په‌رتووک وه‌شاندینه د بوارئین جودا دا، سالا ۱۸۶۴از ل سفاره‌تا ئیرانئ ل فره‌نسا کارکریه، سالا ۱۸۶۸از فه‌گه‌ریایه ئیرانئ و بویه وه‌رگریئ ناسره‌دین شاهئ، سالا (۱۸۷۱از) بویه سه‌روکئ خانا وه‌رگریانا زمانین بیانی ل ئیرانئ، سالا (۱۸۷۴از) بویه وه‌زیرئ روشه‌نبیری ئیرانئ. ته‌ماشه‌ی (فریدون آدمیت، اندیشه ترق حکومت قانونی، چاپخانه‌ی بینا، تهران، ۱۳۵۱ش)، ص ۴۵۶.

۲۴. دار الفنون: سال ۱۸۸۸ از لسر پيشنيارو ديزاينا ميرزا محمهد تهقی خان فراهانی و ئەمير كهبير ئەف قوتابخانه هاتيه دامهزراندن ل تهران، نهخشهیی قوتابخانی ژلایئ ئەندازيار ميرزا رەزا باشی هاتيه دانان و محمهد تهقی خانی ئەركئ سەرپەرشتيا ئافاكرنئ وەرگرتيه، ت هاشهئ: عباس اقبال اشتیانی، امير كبير ميرزا تقی خان، انتشارات نگاه، (تهران، ۱۳۹۲)، ص ۱۳۴.

۲۵. احمد واری، منهج پیشین، ص ۵۹.

۲۶. محمد علی فروغی، خاطرات محمد فروغی، ص ۱۴.

۲۷. شان میسو ریشار خان: ناقئ وی (رول ریشار فرانسوی) ل سەردەمئ محمهد شاه قاجاری سال ۱۸۴۸ از هاتيه ئیرانی، باوهری ب ئاینئ ئیسلامئ ئینابوو، ناسناقئ میرزا خان هەلگرتیه، تا دوماهیكا تەمەنئ خو ماموستابویه ل خانا هونهری و خزمەتا زانست و پێگه هاندنا كه سایهتین ئیرانی دا بویه، بنیره: مهدی بامراد، شرح حال رجال ایران، درفرن ۱۲، ۱۳، ۱۴، هجری، ص ۱۰۳ - ۱۰۴.

۲۸. باقر عاقلی، نکاء الملك فروغی و شهر بور، ۱۳۲۰، ص ۲۸۲.

۲۹. منهج پیشین، ج ۱، ص ۱۲.

۳۰. فراموشخانه: ئەنجوو مەنەكئ نوئ یئ سیاسی جفاكئ بوو ل ئیرانی، ل سال ۱۸۵۹ از هاتيه دامهزراندن ژلایئ میرزا مولكەم خان، نازم ئەلمولك (۱۸۳۳ - ۱۹۰۸ ز)، ئەف ئەنجوو مەنە ژلایئ ناسرەددین شاهئ قاجاری موهلهتا فەكرنئ پێهاتيه دان، ئەفئ كومهلئ چالاكیین سیاسی و روشەنبیری و جفاكئ ئەنجام ددان بو هوشیار کرنا گەلئ ئیرانی ل سەر پێشقهچوون و شارستانیەتا ئەوروپا، بنیره: مرتضی سیف فمی تفرشی، منهج پیشین، ص ۴۰ - ۴۱.

۳۱. مهدی اشراقی، منهج پیشین، ص ۱۶۶.

۳۲. محمود فروغی، خاطرات محمود فروغی، ص ۱۵.

۳۳. منهج پیشین، ص ۱۶.

۳۴. باقر عاقلی، نکاء الملك فروغی و شهر بور، ۱۳۲۰، ص ۴۷.

۳۵. احمد واری، منهج پیشین، ص ۵۹.

۳۶. مجتبی مینوی، نقد حال، ج ۳، چاپخانه خوارزمی، (تهران، ۱۳۶۸ ش)، ص ۵۳۶.

۳۷. تربیت: ئیکهه روژنامهیا ئازاد بوو ل (۱۶/۱۲/۱۸۹۶ز) ل تههران هاتیه چاپکرن و به لاقکرن, (۴۳۴) هژمار و (۲۴۹۲) لاپهه لئ هاتیه به لاقکرن, ئهف روژنامهیه ل دهستپیکئ روژنامهیهکا روژانه بوو, بهلئ ب رهنگئ ههفتیانه چاپبوویه بناقئ روژناما ئازاد یا ههفتیانه, محمهد حوسین فروغئ خوډانئ ئمئنازئ بوو, سهرنفیسهئ وئ کورئ وئ محمهد عهلی فروغئ بوو, ههردووکان ئهف روژنامه رهقهدهبرن, دوماهیک ژماره ل (۱۴/۳/۱۹۰۷ز) هاتیه به لاقکرن. بو زانیاریئن زندهتر بنیره : روزنامه تربیت.ش: ۱, ۱۱ رجب ۱۳۱۴ه.ص ۱; محمدهدر هامشئ, تاریخ جرائد و مجلات ایران, ج ۱, (اصفهان, ۱۳۶۴ش), ص ۱۱.
۳۸. محمد علی فروغئ, مقالات فروغئ, ج ۱, ص ۷.
۳۹. احمد کسروی, تاریخ مشروطه ایران, امیر کبیر, (تهران, ۱۳۷۸), ص ۳۹.
۴۰. ابراهیم خواجه نوری, بازیگران عصر طلائی, انتشارات جاویدان, (تهران, ۱۴۰۰ش), ص ۴۷۱.
۴۱. احمد واردی, زندگی و زمانه محمد علی فروغئ, ص ۶۱.
۴۲. ابراهیم صفایی, رهبران مشروطه, ص ۵۴۲.
۴۳. محمد تقی بهار, تاریخ مختصر احزاب سیاسی, ج ۱, امیر کبیر, (تهران, ۱۳۶۳ش), ص ۵۱.
۴۴. محمد تقی بهار, تاریخ مختصر احزاب سیاسی, ج ۱, ص ۵۹.
۴۵. سهپهداری ئهعهزم: محمد دولیخان, شهیددار کوری حهیبب الله خان شاعده ئهعهوله تهنکهبانی, سال (۱۸۴۸ز) ل گوندئ ئاشتوج ژدایک بوویه, ئیک بویه ژ سهرکردین شورهشا دهستوری, چهننن پوسئین گرمگ وهرگرتینه دناف حکومهتا ئیرانئ دا, وهکو وهزارهتا گومرکان هو وهزارهتا گههاندنئ, بهرپرسی توبخانا فههماندهیا فهوجین قهزوین و گهیلان و پاراستنا پایتهختی بوویه, لهورا ناسناقئ سهپهداری ئهعهدهم وهرگرتیه, ل ماوئ سئ خولا سهروک وهزیرین ئیرانئ بوویه, ل سال (۱۹۲۷ز) خو کوشتیه, بو پتر زانیاریان بنیره : ابراهیم صفائئ, رهبران مشروطه, دور اول, ص ۲۸۷-۳۱۰.
۴۶. محمد تقی بهار, تاریخ مختصر احزاب سیاسی, ص ۵۹.
۴۷. رهزا خان: ل (۱۶-۳-۱۸۷۸ز) ل باژیرئ مازندران ل باکورئ ئیرانئ ژ دایک بوویه, بهری ژئئ وئ ببیته سالهک, بابئ وئ وهغرا دهوماهیئ دکهت, دایکا وئ قهستا تههران کریه و ل مالا خالئین رهزای ژیاپه, دهمنئ تهمنئ وئ بویه (۱۵) سال رهزا چوویه ناف ریزین

هیزین قهوزاق، و پلا وی گه هشتیه (سه رتیپی سی - عمید)، به شداری دکوده تیا ساللا ۹۲۱ از کریهول ساللا ۹۲۳ از بویه سهروک وهزیرین ئیرانیول سالیین (۱۹۲۵-۱۹۴۱ از) بویه شاهئ ئیرانی، بهوزانیریین زیده تر بنیره: عاصم حاکم عباس الجبوری، وسیم عبدالأمیر وهیب الحسنای، رچا شاه بهلوی فی ضوء البلاط الملكي، مجلة القادسية، العدد: ۴، ج: ۲، کلیه التریبة، جامعة القادسية، لسنة: ۲۰۲۲، ص ۱۶۷-۱۶۸.

۴۸. زیائهددین تهباته بائی (۱۸۸۸-۱۹۶۹ از): کورئ سهد ئاقایه زدی یه، ل باژیرئ شیرازی ژدایک بوویه، تمهنئ وی سالهک بوو دهما مالباتا وی کوچکریه تهبریز وبابی وی خزمه تا موزه فرددین میرزا جینشینی شاهئ دکر، زیائهددین بریکا روژنامه یا (شهرق، بهرق، ره عد) چوویه ناف کارئ سیاسه تی، ئهو ماوهیه کی سه رنقیسه رئ روژناما نیلام بوویه و به شداری د رویدانیین شوره شا دهستوری دریه و ئهو روژنامیین وی دامه زران دینلایه نگریا هه بوونا بریتانیا ل ئیرانی دکر، بنیره: محمد حسین مطر هاشم ضیاء الدین الطباطبائی ودوره فی الحیاة السياسية فی ایران ۱۸۸۸-۱۹۶۹، رساله ماجستیر (غیر منشوره)، جامعه بغداد، ۲۰۰۸، ص ۷-۱۷.

۴۹. روزنامه قانون، سال دوم، شماره ۱۰۸، چهار شینه، ۱۹ رجب ۱۳۴۱ ک، ص ۳.

۵۰. مسعود بهنود، دولتهای ایران از اسفند ۱۲۹۹ تا بهمن ۱۳۵۷ از سید ضیاء تا بخیار، سازمان انتشارات جودیران، (تهران، ۳۶۴ ش)، ص ۱۳۲.

۵۱. دولتهای ایران از مشیر الدوله تا موسوی، منهج پیشین، ص ۱۳۲.

۵۲. نیکی کری، ایران دوران قاجار و برآ مدن رضا خان، مترجم: مهدی حقیق خواه، انتشارات ققنوس، چ ۸، (تهران، ۱۴۰۳ ش)، ص ۱۴۶.

۵۳. فروغی، خاطرات محمود فروغی، طرح تاریخ شفاهی ایران، مرکز مطالعات خاور میانه، دانشگاه هاروارد، ۲۰۰۳، ص ۳۲.

۵۴. ابراهیم صفایی، رهبران مشروطه: ذکاء الملك فروغی، ج ۲، انتشارات چاودیران علمی، (تهران، ۱۳۴۴ ش)، ص ۶.

۵۵. روزنامه قانون، ژماره: ۳۱، بیستم فرودین، ۱۳۰۳ ک، چ ۱.

۵۶. ابراهیم صفایی، رهبران مشروطه: ذکاء الملك فروغی، ص ۷.

۵۷. مسعود بهنود، از سید ضیاء الدین دولتهای ایران از سوم اسفند ۱۲۹۹ تا ۲۲ بهمن ۱۳۵۷، ص ۷۰.

۵۸. مسعود بهنود ، منهج پیشین، ص ۶۳.

۵۹. احسان طبری، جامعه ایران در دوران رضا شاه، بینا، (تهران، ۱۳۵۶ش)، ص ۵۷.

۶۰. شیخ خهزعلی کوری جابر کوردی مهرداد (۱۸۶۱-۱۹۳۶)، ئهمیری عه‌ره‌بستانی یی پینجی بوو، نازناقئی ئهمیری مه‌هرمه هه‌بوو، دایکا وی نوره کچا شیخ ته‌لال عه‌لوان سه‌روکئی عه‌شیره‌تا بادیه عه‌ره‌بی بوو، سه‌روکئی هه‌وزا به‌نی که‌عب بوو ل خوزستان، ل گوندئی کوت زه‌ین ل قه‌زا ئه‌بولخسیب ل باشورئ به‌سره ژدایک بوویه، پشتی کوشتنا برایی وی شیخ هه‌زعلی سالا ۱۸۹۷ ده‌سته‌لات وه‌رگرت. ئیک بوو ژ که‌سایه‌تیین کاریگر ل ده‌قرا که‌نداقل عه‌ره‌بی ده‌یته دانان، ده‌سته‌لات ل ده‌قترین موحه‌مه‌ره و ئه‌هواز کریه دناقبه‌را سالین (۱۸۹۷-۱۹۲۵) و دو‌ماهیگ میرئ ئه‌وان ده‌قرا بوویه، دخوازا سه‌رخو بوینی کریه ل ئیرانی ب پشته‌قانیا بریتانیا ، رها شاه شیبا شوره‌شا وی قه‌مرینیت و هاته نه‌فی کرن بو ته‌هران، ل سالا ۱۹۳۶ از پشتی (۱۱) سالان ژ ده‌سته‌رکنا وی ژلایی رها شاهی ده‌یته کوشتن ، بو زانیاریین زنده‌تر بنیره : عبدالنبی قیم، فراز و فرود شیخ خزعل، چاپخانه منصور، (تهران، ۱۳۹۲ز)، ص ۳۲-۳۳؛ العلاقات البرطانیه مع خزعل، شیخ فرمشهد، (الوزراه الخارجیه البریطانیه ۲۶ نو‌فمبر ۱۹۴۶)، ترجمه: توفیق فلاحیه، چاپخانه شابک، (تهران، ۴۰۰ش)، ص ۱۰-۱۲.

۶۱. سه‌ره‌لدانا به‌خته‌وه‌ری (قیام سعادت): کومیتیه‌یک بوو ل سه‌رده‌می په‌له‌وی ئیکئی، ژلایی که‌سایه‌تیین عه‌شائره‌تین عه‌ره‌ب و لور (به‌ختیاریان، به‌همه‌نی و فه‌لییان) ل باشورئ روژناقایی ئیرانی و گروپی که‌مینه‌یا ئه‌نجوومه‌نی پینجی نشتیمانی دژی حکومه‌تا رها خانی سالا ۱۹۲۴ هاتیه دامه‌زراندن، و هه‌ر ل وی سالی‌دا هاتیه هه‌لوه‌شاندن، گرنگترین سه‌رکردین وی شیخ خه‌زعل، غولام رزاخان فه‌یلی، یوسف خان ئهمیری مواهد و حوسین خانی به‌همنی بوون، به‌رنامی کارئ ئه‌فی کومیتی فه‌گراندنا ده‌سته‌لاتئ بو ژبوی ئه‌محمد شاه قاجار. بو زانیاریین زنده‌تر بنیره : الهام امدی فرد، روح الله به‌رامی، بررسی تعامل دولت مرکزی و حامکان محلی در دوره پهلوی او بتاکید بر رویارویی والی پشتگو (ایلام) و شیخ خزعل، فصلنامه علمی، ترویجی فرهنگ ایلام، دوره نوزدهم، شماره ۵۸-۵۹، بهار و تابستان ۱۳۹۷ش، ص ۵۷-۷۶.

۶۲. ئیسماعیل کورئ محمد ئاغا کورئ عه‌لی کورئ ئیسماعیل خان (۱۸۹۵-۱۹۳۰)، ژلایی کوردا ب سمکویی شکاک هاتیه ناسین، نازه‌ربیجانیان دگوتیسمتقو، فارستان دگوتئ سیمتکو د ژئی ۱۴ سالیی دا بوویه سه‌روکئی عه‌شیره‌تا شکاک و که‌لها جه‌ریقاروبارین

خو ريقه برينه، كوشتنا برايى وى ژلايى نيرانيان كاريگهريهكا مهزن ل وى كرو سالا ۱۹۱۲ از دگهل عهبدولرهزاق بهدرخانى كومه لا جيهاندانان روشهينبيرى دروست كويه، سالا ۱۹۱۳ از قوتابخانه دامهزرانديه لدويغ سيستمى روسى، روزنامه يا كوردى دهريخستيه، دهى بهرپابوونا چهنگى جيهانى نيكيى سالا ۱۹۱۴ سمكويى پهيوهندي دگهل روسيا دروستكرن، سالا ۱۹۲۰ ژبهر كو عهدهكى زور لبن دهسته لاتا وى بوون كومارا نازادستان دامهزراندي دهفهرين نورميا و دهوروبهري وى، سالا ۱۹۲۳ از بهر هيرشين نيرانى هاته دهف شيخ مهمودى حهفيد ل سليمانى، سالا ۱۹۳۰ هاتهفه شنويى و ب خيانهت ژلايى هيزين رهزاشاهى دهيته شههيدكرن. بو زانيارين زيدهتر بنيره: باقر عاقلى، شرح حال رجال سياسى و نامى معاصر ايران، ص ۸۱۳-۸۲۳، سامر محمد جواد، عبدالرحمن اديس صالح، البدايات الاولى للتائر الكردى سمكو فى كردستان ايران حتى الحرب العالميه الاولى (۱۸۹۵-۱۹۱۴)، العدد: ۹۲، جامعه ديالى، كليه التربيه للعلوم الانسانيه، لسنه: ۲۰۲۲، ص ۶۴۴-۶۵۵.

۶۳. سربرى لورين، شيخ خزعل و پادشاهى رضا خان، ترجمه: محمد رقيعى مهر ابادى، انتشارات فلسفه، (تهران، ۱۳۶۳ش)، ص ۶۰.

۶۴. سر پرى لورن، منهج پيشين، ص ۶۱.

۶۵. نارسه چيتر ميلسپو: روزا (۱-۳-۸۸۳) ل باژيرى ناگوستا ل ويلايه تا ميشيگان ژدايكبويه، سالا ۱۹۰۲ از بروانما زانكويى ل باژيرى ناگوستا بدهسته نينايه، سالا ۱۹۰۸ از ماستر وسالا ۱۹۱۲ از دكتورا د بوارى نابوريدا ل زانكوي (جان مابكگنيز) بدهسته نينايه، سالا ۱۹۱۸ از ل وهزارتا دهرفهيا ئه مريكا كاركره، سالا ۱۹۲۲ هاتيه نيرانى و كاروبارين دارايى بين حكومهتا نيرانى بريقه بريه، سالا ۱۹۲۷ فهگهريايه ئه مريكا و دووباره ل سالتين (۱۹۴۳-۱۹۴۵) هاتيه فه نيرانى و پوستى سهروكى گشتيى دارايى نيرانى وهرگرتيه، ل روزا (۲۴-۱۱-۱۹۵۵) وهغرا دوماهيكى كويه بنيره: ميليسپو، مأمورين آمريكائيه، در ايران، ترجمه: حسين ابو ترابيان، انتشارات پيام، (تهران، ۲۵۳۶ شاهنشاهى)، ص ۲۰-۲۱.

۶۶. همان منهج، ص ۱۶۱.

۶۷. يحيى دولت ابادى، حيات يحيى، انتشارات فردوس، چ ۱، ج ۴، (ايران، ۱۳۸۷ش)، ص ۳۳۵.

۶۸. یحیی دولت آبادی، حیات یحیی، ج ۴، ص ۳۳۶.

۶۹. سرپرس لهورین ، شیخ خزعل و پادشاهی رزخان، منهج پیشین، ص ۶۱.

۷۰. روزا (۱-۳-۱۸۸۳ز) ل باژیرئ ناگوستا ل ویلیهتا میشیگان ژدایکبوویه، سالا ۹۰۲ز برواناما زانکویی ل باژیرئ ناگوستنا بدهستفهئینایه، سالا ۹۰۸ز ماستر و سالا ۹۱۲ز دکتورا د بوارئ ئابوریدا ل زانکویا (جان مابگگتیز) بدهستفهئینایه، سالا ۹۱۸ز ل وهزارهتا دهرقهیا ئهمریکا کارکریه، سالا ۱۹۲۲ هاتیه ئیرانی و کاروباریئن دارایی یئن حکومتا ئیرانی بریفهبریه، سالا ۱۹۲۷ فهگهریایه ئهمریکا و دووباره ل سالین (۱۹۴۳- ۱۹۴۵ز) هاتیهفه ئیرانی و پوستئ سهروکئ گشتئی دارایی ئیرانی وهرگرتیه، ل روزا (۲۴- ۱۱-۹۵۵ز) وهغهر دوماهیکی کریهه بنیره : میلیسپو، مأمورین آمریکائیها، در ایران، ترجمه :حسین ابو ترابیان، انتشارات پیام، (تهران، ۲۵۳۶شاهنشاهی)، ص ۲۰-۲۱.

۷۱. همان منهج، ص ۱۶۱.

۷۲. یحیی دولت آبادی، حیات یحیی، ج ۴، ص ۳۳۵.

۷۳. همان منهج، ص ۳۳۶.

۷۴. همان منهج ، ص ۸۸.

۷۵. عباس میدانی، نگاهی به شاه، چاپا ئیکئ، چابخانهی بهشین سیرکل،(کانادا ، ۱۳۹۲ش)، ص ۲۲.

۷۶. مهبهستا رزخانی کو بشیت دهولتهئی ئافا بکعت ل دویف ریچکا کوماری ههروهک (مستهفا کمال) کو تورکیا بکتهه ولاتهکئ مودرین، بهلی ژ بهر بهرههلهستیا زهلامین ئایینی و زورهک ژ سیاسهتقنانان و بازرگانان سیستهممئ ولاتی کرهف پاشیهتی ، بنیره : محمد رزخا شاه پهلههوی، وهلام بو میژوو ، وهرگیران : سهعید سهیدی، چابخانهی روزههلات،(سلیمانی، ۲۰۱۳)، ل ۴۵.

۷۷. کمال مظفر احمد، من تاریخ ایران الحدیث والمعاصر، مطبعة ارکان،(بغداد، ۱۹۸۵)، ص ۱۵۲-۱۵۳.

۷۸. امال کامل السبکی، میژووی سیاسی ئیران له نیوان دوو شورهش دا(۱۹۰۶-۱۹۷۹)، وهرگیران، شهمال ئهمهد، چابخانهی گهنج،(سلیمانی، ۲۰۱۳)، ل ۱۷۱.

قائمة المصادر (لیستا ژندهران)

ئیک : ژندهرین فارسی (المصادر الفارسیه) :

محمد علی فروغی و دوره فی وصول رضا شاه الی السلطه فی ایران

(۱۹۲۱ - ۱۹۴۲م) ❁

۱. ابراهیم خواجه نوری، بازیگران عصر طلائی، انتشارات جاویدان، (تهران، ۴۰۰ ش).
۲. ابراهیم صفایی، رهبران مشروطه: نکاء الملك فروغی، ج ۲، انتشارات چاویدران علمی، (تهران، ۳۴۴ ش)
۳. ابراهیم صفائی، رهبران مشروطه، دور اول، بیوگرافی بی و یکه، ص ۲۸۷ - ۳۱۰.
۴. احسان طبری، جامعه ایران در دوران رضا شاه، بینا، (تهران، ۳۵۶ ش)
۵. احمد کسروی، تاریخ مشروطه ایران، امیر کبیر، (تهران، ۱۳۷۸)
۶. احمد واردی، زندگی و زمانه محمد علی فروغی، انتشارات نامکو، (تهران، ۱۳۹۴)
۷. باقر عاقلی، شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران، مجلد سوم، نشر گفتار، (تهران، ۱۳۸۰).
۸. باقر عاقلی، نکاء الملك فروغی و شهر بور، ۱۳۲۰.
۹. جعفر مهدی نیا، زندگی سیاسی محمد علی فروغی، چاپخانه کامران، (تهران، ۳۷۱ ش)
۱۰. دیوان کامل اشعار ناصر الدین شاه قاجار، تحقیق: حسن گل محمدی، چاپ رامین، (تهران، ۳۹۰ ش)
۱۱. نکاء الملك فروغی، مقالات فروغی، بهکوشش: حبیب یغمانی و محمود فورغی، چاپخانه یغما، (تهران، ۳۵۵ ش)
۱۲. سربرسی لورین، شیخ خزعل و پادشاهی رضا خان، ترجمه: محمد رقیعی مهر ابادی، انتشارات فلسفه، (تهران، ۳۶۳ ش)
۱۳. عباس اقبال اشتهانی، امیر کبیر میرزا تقی خان، انتشارات نگاه، (تهران، ۱۳۹۲)
۱۴. عباس میدانی، نگاهی به شاه، چاپ نیک، چاپخانه بهشین سیرکل، (کانادا، ۳۹۲ ش)
۱۵. عبدالنبی قییم، فراز و فرود شیخ خزعل، چاپخانه منصور، (تهران، ۳۹۲ از)
۱۶. العلاقات البرطانیه مع خزعل، شیخ فرمشهد، (الوزراء الخارجیه البریطانیه ۲۶ نوفمبر ۱۹۴۶)، ترجمه: توفیق فلاحیه، چاپخانه شابک، (تهران، ۴۰۰ ش).
۱۷. فروغی، خاطرات محمود فروغی، طرح تاریخ شفاهی ایران، مرکز مطالعات خاور میانه، دانشگاه هاروارد، ۲۰۰۳.

۱۸. فریدون آدمیت، اندیشه ترق حکومت قانونی، چاپخانهی بینا، (تهران، ۱۳۵۱ش)
۱۹. قاسم غنی، یاداشتهای غنی، به کوششی سیروش غنی، ج ۴، چاپخانه زوار، (تهران، ۱۳۶۷ش)
۲۰. مجتبی مینوی، نقد حال، ج ۳، چاپخانه خوارزمی، (تهران، ۱۳۶۸ش)
۲۱. محمد نقی بهار، تاریخ مختصر احزاب سیاسی، ج ۱، امیر کبیر، (تهران، ۱۳۶۳ش)
۲۲. محمد حسن خان اعتماد السلطنه، روزنامه خاطرات اعتماد السلطنه، امیر کبیر، (تهران، ۱۳۷۹ش)
۲۳. محمد علی فروغی، (۱۴۰۱ش) نامه‌هایی محمد علی فروغی، ب کوشش: محمد ئەفشین وفايي، مهدي فيروزيان، انتشارات محمود افشار، تهران.
۲۴. محمد علی فروغی، مقالات فروغی، به کوششی محسن باقرزاده، ج ۱، چاپخانه توس، (تهران، ۱۳۸۷ش)
۲۵. محمد علی فروغی، یاداشتهای روزانه محمد علی فروغی، به کوشش ایرج افشار، کتابخانه موزه و مرکز اسناد و مجلس شورای اسلامی، (تهران، ۱۳۸۷ش)
۲۶. محمد علی فروغی، تاریخ تهاجم فرهنگی غرب، نقشی روشنفکران، ج ۲، موسسه فرهنگی فدرولايت، (تهران، ۱۳۸۱ش)
۲۷. محمدصدر هامشی، تاریخ جرائد و مجلات ایران، ج ۱، (اصفهان، ۱۳۶۴ش)
۲۸. مسعود بهنود، دولتهای ایران از اسفند ۱۲۹۹ تا بهمن ۱۳۵۷ از سید ضیاء تا بخیار، سازمان انتشارات جودیران، (تهران، ۱۳۶۴ش)
۲۹. مسعود بهنود، از سید ضیاء الدین دولتهای ایران از سوم اسفند ۱۲۹۹ تا ۲۲ بهمن ۱۳۵۷.
۳۰. منصور فاخر، (۲۰۲۳) بررسی نقش محمد علی فروغی در تحولات سیاسی، اجتماعی، عصر پهلوی اول، دانشکده علم انسانی واجتماعی، دانشگاه مازندران، ایران
۳۱. مهدی بامداد، شرح حال رجال ایران، تک جلد، چاپخانه فردوس، (تهران، ۱۳۸۴ش)
۳۲. میلیسپو، مأمورین آمریکائیه‌ها، در ایران، ترجمه: حسین ابو ترابیان، انتشارات پیام، (تهران، ۲۵۳۶ شانهشینی)

۳۳. نیکی کری، ایران دوران قاجار و برآ مدن رضا خان، مترجم: مهدي حقیق خواه، انتشارات ققنوس، چ ۸، (تهران، ۴۰۳ ش).

۳۴. هوشنگ وصال، باغی بزرگ از وصال تا فروغی، خاطرات هوشنگ وصال، نشر مهاجر، (تهران، ۳۸۱ ش)

۳۵. یحیی دولت آبادی، حیات یحیی، انتشارات فردوس، چ ۱، ج ۴، (ایران، ۳۸۷ ش)

دوو: ژندهرین کوردی (المصادر الكوردية):

۱. امال کامل السبکی، میژووی سیاسی ئیران له نیوان دوو شوروش دا (۱۹۰۶-۱۹۷۹)،

وهرگیران، شه‌مال ئەحمەد، چاپخانه‌ی گه‌نج، (سلیمانی، ۲۰۱۳)

۲. محمد رزاشاه په‌له‌وی، وه‌لام بو میژوو، وهرگیران: سه‌عید سه‌یدی، چاپخانه‌ی

روژه‌لات، (سلیمانی، ۲۰۱۳)

۳. ئیبراهیم خه‌لیل ئەحمەد و خه‌لیل علی مراد: میژووی ئیران و تورکیا، توژیینه‌وه‌یه‌ک له

میژووی تازه و هاوچه‌رخ، وهرگیران: بهادین جه‌لال: چاپخانه‌ی روژه‌لات، (هه‌ولێر

۲۰۱۱)

سی: ژندهرین عه‌ره‌بی (المصادر العربية):

۱. بدیع محمد جمعه، الشاه عباس الكبير (۹۹۶-۱۰۳۸هـ)، دار النهضة العربية للطباعة و

النشر، (بیروت، ۱۹۸۰)

۲. کمال مظفر احمد: من تاریخ ایران الحدیث و المعاصر، مطبعة اركان، (بغداد، ۱۹۸۵)

چار: فه‌کولینین زانستی (البحوث العلمية):

۱. محمد حسین مطر هاشم، ضیاء الدین الطباطبائی و دوره فی الحیاة السیاسیة فی ایران

۱۸۸۸-۱۹۶۹، رساله ماجستیر (غیر منشور)، جامعه بغداد، ۲۰۰۸

پینج: گو‌فار و روژنامه (الصحف و المجلات):

۱. امجد سعد شلال المحاولی، دور ناصرالدین شاه فی تطور الصحافة الارانیة (۱۸۴۸-

۱۸۹۶)، دراسة تاريخية تحليلية، مج: ۱۵، العدد: ۳، مجلة كلية التربية، جامعة القادسية،

لسنه: ۲۰۱۳.

۲. جلال‌الدین همایی، خاندنا فروغی، مجله یغما، ش: ۶۶، س: ششم، اذر ۳۳۲ ش،

ص ۳۵۱.

٣. روزنامه تربيت.ش:١، ١١ رجب ١٣١٤هـ، ص ١
٤. روزنامه قانون، ژماره: ٣١، بيستم فرودين، ١٣٠٣ك، ج ١.
٥. روزنامه قانون، سال دوم، شماره ١٠٨، چهار شينه، ١٩ رجب ١٣٤١ك، ص ٣.
٦. سامر محمد جواد، عبدالرحمن ادريس صالح، البدايات الاولى للتائر الكردي سكو في كردستان ايران حتى الحرب العالمية الاولى (١٨٩٥-١٩١٤)، مجله كليه ديالى، العدد: ٩٢، جامعه ديالى، كليه التربية للعلوم الانسانية، لسنة: ٢٠٢٢.
٧. شيرين هادل ولى، الميرزا محمد الاخبارى و الخلاف الاصولى و الاخبارى مجله اروك، مجلد: ٩، العدد: ٢، لسنة: ٢٠٢٦.
٨. عاصم حاكم عباس الجبوري، وسيم عبدالأمير وهيب الحسنوي، رچا شاه بهلوي في چوء البلاط الملكي، مجلة القادسية، العدد: ٤، ج: ٢، كليه التربية، جامعه القادسيه، لسنة: ٢٠٢٢.
٩. نوال زغير عذاب، الشاه عباس الأول (١٥٧١-١٦٢٩م)، مجلد اوروك للعلوم الانسانية، المجلد: السادس عشر، العدد الأول، ج ١، جامعة مثنى، كليه التربية للعلوم الانسانية، لسنة: ٢٠٢٣.
١٠. الهام امدى فرد، روح الله بهرامى، بررسى تعامل دولت مركزى و حامكان محلى در دوره پهلوى او بتاكيده بر رويارويى والى پشتگو (ايلام) و شيخ خزعل، فصلنامه علمى، ترويجى فرهنگ ايلام، دوره نوزدهم، شماره ٥٨-٥٩، بهار و تابستان ١٣٩٧ش.

قائمة المصادر باللغة الانجليزية

Documents

1. Ibrahim Khawaja Nouri, Bazigran Asr Talai, Javidan Publications, (Tehran, 1400 AH).
2. Ibrahim Safaei, Rahbaran Mahsoula: The Intelligence of King Foroughi, vol. 2, published by Chadiran Alami, (Tehran, 1344 AH)
3. Ibrahim Safai, Rahbaran Mashroofah, first edition, Biography B and Yehchem, pp. 287-310.
4. Ihsan Tabari, University of Iran, Dar Dawar Reza Shah, Bina, (Tehran, 1356 AH)
5. Ahmad Kasravi, History of Iran's Mushrifat, Amir Kabir, (Tehran, 1378)
6. Ahmad Wardi, Zandaghi and his time, Muhammad Ali Foroughi, Namco Publications, (Tehran, 1394)

7. Baqir Aqili, Explanation of the Condition of Contemporary Iranian Political and Regular Men, Summ Volume, Giftar Publishing, (Tehran, 1380).
8. Baqir Aqili, The Intelligence of King Foroughi and Shahr-e-Baur, 1320.
9. Jafar Mahdi Nia, Zendak politician Muhammad Ali Foroughi, Chapkhani Kamran, (Tehran, 1371 AH)
10. The complete collection of poems by Nasser al-Din Shah Qajar, edited by: Hassan Golmohammadi, Chap Ramin, (Tehran, 1390 AH)
11. The Intelligence of King Foroughi, Foroughi's Articles, Bekushsh: Habib Yaghmani and Mahmoud Foroughi, Chabkhana Yaghma, (Tehran, 1355 AH)
12. Sarbarsi Loren, Sheikh Khazal and Padshahi Reza Khan, translated by: Muhammad Raqi'i Mehrabadi, Philosophy Publications, (Tehran, 1363 AH)
13. Abbas Iqbal Ashtiani, Amir Kabir Mirza Taqi Khan, Insha'rat-e-Najah, (Tehran, 1392)
14. Abbas Maidani, "Najāhi Beh Shah", "However, the Chapkhaniyya of Bishīn Circle", (Canada, 1392 AH)
15. Abd al-Nabi Qayyim, Faraz and Faroud Sheikh Khazghal, Chabkhana Mansour, (Tehran, 1392 AD)
16. British relations with Khazal, Sheikh Farmashhad, (British Foreign Office, November 26, 1946), translated by: Tawfiq Falahieh, Chabakhaneh Shabak, (Tehran, 1400 Sh).
17. Foroughi, Thoughts of Mahmoud Foroughi, Introduction to the Oral History of Iran, Khavar Mianeh Reading Center, Danishgah Harward, 2003.
18. Fereydoun Adomit, Andishah Tarq Hukamit Qanooni, Shabkhani Bina, (Tehran, 1351 AH)
19. Qasim Ghani, Ydashthai Ghani, "Bah Kushshi Siroush Ghani", vol. 4, "Chapkhana Zwar", (Tehran, 1367 AH)
20. Mojtaba Minavi, Naqd Hal, vol. 3, Chabakhana Khwarazmi, (Tehran, 1368 AH)
21. Muhammad Taqi Bahar, A Brief History of Political Parties, Part 1, Amir Kabir, (Tehran, 1363 AH)
22. Muhammad Hassan Khan Etemad al-Saltanah, Roznam of Thoughts of Etemad al-Saltanah, Amir Kabir, (Tehran, 1379 AH)
23. Muhammad Ali Foroughi, (1401 A.M.) Name of Muhammad Ali Foroughi, B. Kushash: Muhammad Evashin Vaei, Mahdi Firouzian, Mahmoud Afshar Publications, Tehran.

24. Muhammad Ali Foroughi, Foroughi's Maqalāl, Bakushshi Mohsen Bagherzadeh, Part 1, Chabkhāneh Tos, (Tehran, 1387 AH)
25. Muhammad Ali Foroughi, "Yadashtai Rozanah Muhammad Ali Foroughi," with Kushish Iraj Afshar, "Kitabkhana Muza" and "Isnad Center" and "Islamic Shura Council," (Tehran, 1387 AH)
26. Muhammad Ali Foroughi, History of the Attack on Farhangi West, Roshanfakran Inscription, vol. 2, Farhangi Federal State Foundation, (Tehran, 1381 AH)
27. Muhammad Sadr Hamashi, History of Iranian Newspapers and Magazines, Part 1, (Isfahan, 1364 AH)
28. Masoud Behnoud, Dawlathai Iran Az Esfand 1299 Ta-Bahman 1357 Az Sayyid Diya Ta-Bakhyar, Sazman Publications Guderan, (Tehran, 1364 AH)
29. Masoud Behnoud, from Sayyid Zia al-Din Dawlathai, Iran from Som Esfand 1299, Bahman 22, 1357.
30. Mansour Fakher, (2023) The inscription of Muhammad Ali Foroughi on political and social transformations, the first Pahlavi era, Danishgah, human and social science, Danishgah, Mazandaran, Iran
31. Mahdi Bamdad, Explanation of the Condition of the Men of Iran, Tak Jalad, Chabakhana Firdaws, (Tehran, 1384 AH)
32. Millispaugh, American officials, in Iran, translated by: Hussein Abu Tarabian, Payam Publications, (Tehran, 2536 Shanheshini)
33. Niki Kari, Iran, Duran Qajar and Bara Madan Reza Khan, translated by: Mehdi Haqiq Khwah, Qaqnus Publications, vol. 8, (Tehran, 1403 AH).
34. Hoshang Wessal, "I Want to Be Bazargaz Az Wessal Ta Foroughi," Thoughts of Hoshang Wessal, published by Muhajir, (Tehran, 1381 AH)
35. Yahya Dolatabadi, Hayat Yahya, Firdaus Publications, vol. 1, vol. 4, (Iran, 1387 AH)
36. Amal Kamel Al-Sobki, Iranian politician with the name "Niwan Do Shohresh Da" (1906-1979), and Hargaran, Shahmal Eh Hamad, "Chap Khaneh Ghanj", (Soleimani, 2013)
37. Muhammad Reza Shah Pehlawi, William Bu Mizo, and Hargiran: Saeed Sayedi, Chap Khan and Rojihat, (Soleimani, 2013)
38. Ibrahim Khalil, Ahmad, and Khalil Ali Murad: The cities of Iran and Turkey. Documentation: Bahadin Jalal: Chapkhani, Rojihat, (Holler 2011)
39. Badi Muhammad Jumah, Shah Abbas the Great (996-1038 AH), Dar Al Nahda Al Arabiya for Printing and Publishing, (Beirut, 1980)

40. Kamal Muzaffar Ahmad: From the History of Modern and Contemporary Iran, Arkan Press, (Baghdad, 1985)
41. Muhammad Hussein Matar Hashim, Zia al-Din al-Tabatabai and His Role in the Political Life of Iran 1888-1969, Master's Thesis (Unpublished), University of Baghdad, 2008
42. Amjad Saad Shallal al-Mahawili, The Role of Naser al-Din Shah in the Development of the Iranian Press (1848-1896), An Analytical Historical Study, Vol. 15, No. 3, Journal of the College of Education, University of Qadisiyah, 2013
43. Jalal al-Din Humayi, Khandana Foroughi, Yaghma Magazine, No. 66, Year 6, December 1332 AH, p. 351
44. Tarbiat Newspaper, No. 1, 11 Rajab 1314 AH, p. 1
45. Roznama Qanun, Jumara: 31, Bestem Farudin, 1303 AH, ch. 1.
46. Roznama Qanun, Sal Dom, Shamara 108, Chahar Shinah, Rajab 19, 1341 AH, p. 3.
47. Samer Muhammad Jawad, Abdul Rahman Idris Saleh, the first beginnings of the Kurdish revolutionary Simko in Iranian Kurdistan until World War I (1895-1914), Diyala College Journal, Issue: 92, Diyala University, College. Education for the Human Sciences, 2022.
48. Shirin Hadal Wali, Mirza Muhammad Al-Akhbari and the Fundamentalist Disagreement and Al-Akhbari, Arok Magazine, vol. 9, Issue: 2, Year: 2026
49. Asim Hakim Abbas Al-Jubouri, Waseem Abdul-Amir Wahib Al-Hasnawi, Rasha Shah Pahlavi in the presence of the royal court, Al-Qadisiyah Magazine, Issue: 4, Part: 2, College of Education, Al-Qadisiyah University, for the year: 2022.
50. Nawal Zagher Azab, Shah Abbas Awal (1571-1629 AD), Uruk Volume of the Humanities, Volume: Sixteen, Issue One, Part 1, Muthanna University, College of Education for the Humanities, Year: 2023.
51. Elham Amdi Fard, Ruhollah Bahrami, Barsi, The Interaction of a Central State and a Local Ruler in a Pahlavi Period or Certainly in the Royawi Governorate of Pashtugu (Ilam) and Sheikh Khazal, Fasnamah Alami, Farhang Ilam Promotion, Dora Nozdham, Shamara 58-59, Bahar and Tabistan 1397 Sh.

